

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ АВІАЦІЙНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ЮРИДИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
ЗАОЧНА ФОРМА НАВЧАННЯ

ДОПУСТИТИ ДО ЗАХИСТУ

Завідувач кафедри

_____ Вишновецька С. В.

«__» _____ 2020 р.

ДИПЛОМНА РОБОТА
ВИПУСКНИКА ОСВІТНЬОГО СТУПЕНЯ МАГІСТРА
ЗА ОСВІТНЬО-ПРОФЕСІЙНОЮ ПРОГРАМОЮ
«Правознавство»

Тема: «Покарання за кримінальним правом України»

Виконавець: Іванець Дмитро Володимирович

Керівник: к.ю.н. Біленчук Петро Дмитрович

Київ-2020

НАЦІОНАЛЬНИЙ АВІАЦІЙНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Юридичний факультет
Кафедра кримінального права і процесу
Освітньо-професійної програми «Правознавство»

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри

С. В. Вишневецька

«_____» _____ 2020 р.

ЗАВДАННЯ

на виконання кваліфікаційної роботи

Іванця Дмитра Володимировича

1. Тема роботи «Покарання за кримінальним правом України» затверджена наказом ректора від 28 вересня 2020 р. № 1812/ст.
2. Термін виконання роботи: з 05 жовтня 2020 р. по 13 грудня 2020 р. та з 21 грудня по 27 грудня 2020 року.
3. Вихідні дані роботи: нормативно-правові акти, монографічна наукова література, нормативно-правові акти міжнародного характеру, узагальнення судової практики
4. Зміст пояснювальної записки: аналітичний огляд юридичних джерел з тематики диплому. Дослідження питань стосовно покарання в системі кримінального законодавства України. Визначення проблемних питань щодо призначення покарання за КК України та кримінальним законодавством іноземних держав на основі аналізу чинного законодавства України, нормативно-правових актів іноземних держав, наукової літератури та статистичних даних.

5. Календарний план-графік

№ пор	Завдання	Термін виконання	Відмітка про виконання
1	Вибрати тему кваліфікаційної роботи	до 01.10.2020	виконано
2	Затвердити тему і план роботи у наукового керівника	до 05.10.2020	виконано
3	Визначити статистичну, інформаційну базу дослідження скласти бібліографію	до 26.10.2020	виконано
4	Оформити і обговорити з науковим керівником перший розділ роботи	до 30.10.2020	виконано
5	Оформити і обговорити з науковим керівником другий розділ роботи	до 11.11.2020	виконано
6	Оформити і обговорити з науковим керівником третій розділ роботи	до 20.11.2020	виконано
7	Доопрацювати роботу, оформити її кінцевий варіант	до 29.11.2020	виконано
8	Отримати відгук керівника та рецензію	до 05.12.2020	виконано
9	Підготувати доповідь на захист	до 10.12.2020	виконано

6. Консультанти з окремих розділів

Розділ	Консультант (посада, П.І.Б.)	Дата, підпис	
		Завдання видав	Завдання прийняв
Консультанти з окремих розділів не залучались			

7. Дата видачі завдання: 05.10.2020 р.

Керівник кваліфікаційної роботи _____ к.ю.н., професор
Біленчук Петро Дмитрович

Завдання прийняв до виконання _____ Іванець Дмитро Володимирович

РЕФЕРАТ

Пояснювальна записка до дипломної роботи «Покарання за кримінальним правом України»: 107 сторінок, 113 використаних джерел.

КРИМІНАЛЬНЕ ЗАКОНОДАВСТВО, ПОКАРАННЯ, ОЗНАКИ ПОКАРАННЯ, МЕТА ПОКАРАННЯ, ВИДИ ПОКАРАННЯ, ГУМАНІЗАЦІЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА

Об'єкт дослідження – суспільні відносини, які виникають у зв'язку із застосуванням покарання за кримінальним законодавством України.

Предмет дослідження – покарання – як захід державного примусу в системі засобів протидії кримінальним правопорушенням.

Мета дипломної роботи полягає у здійсненні комплексного кримінально-правового аналізу та визначення особливостей покарання за кримінальним законодавством України та окремих зарубіжних країн, визначення його ролі в системі протидії злочинної діяльності в умовах демократизації та раціоналізації кримінальної політики України.

Методологічну основу дослідження становить сукупність загальнонаукових методів та прийомів наукового пізнання, головним з яких є порівняльно-правовий метод, а саме – метод порівняння, аналітичний метод, типологічний метод, індуктивний та дедуктивний методи.

Покарання як один з ключових інститутів кримінального права являється важливим інструментарієм держави для охорони суспільного порядку та безпеки. Воно є провідною та поширеною формою реалізації кримінальної відповідальності і в той же час покликане спрямовувати поведінку людей відповідно до вимог законодавства.

Матеріали дипломної роботи рекомендується використовувати у навчальному процесі та підготовці проектів нормативно-правових актів.

ЗМІСТ

ВСТУП	6
РОЗДІЛ 1. ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ ПОКАРАННЯ ТА ЙОГО ОЗНАК В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ	10
1.1. Поняття «покарання» у системі кримінального права України	10
1.2. Ознаки покарання за кримінальним кодексом України	19
1.3. Мета покарання в теорії кримінального права України.....	27
РОЗДІЛ 2. ВИДИ ПОКАРАННЯ ЗА КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОМ УКРАЇНИ ТА ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН	36
2.1 Принципи та класифікація видів покарання в кримінальному законодавстві України	36
2.2 Застосування кримінального покарання у вигляді арешту за кримінальним законодавством України та зарубіжних держав.....	46
2.3. Позбавлення волі – як вид покарання за кримінальним правом України та зарубіжних держав	53
2.4 Довічне позбавлення волі – як вид покарання за кримінальним правом України та зарубіжних держав.....	61
РОЗДІЛ 3. АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЩОДО ЗАСТОСУВАННЯ ПОКАРАННЯ ЗА КК УКРАЇНИ	72
3.1. Корегування мети покарання – крок до гуманізації кримінального законодавства України	72
3.2. Реформування вітчизняного кримінального законодавства у питаннях призначення покарання з урахуванням іноземної практики	82
ВИСНОВКИ	93
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	100

ВСТУП

Актуальність теми. З моменту проголошення української незалежності стартував активний процес творення правової, демократичної та соціальної держави. Цей процес пов'язаний практично з всіма сферами життя українського суспільства. Важливу позицію серед проблем, що пов'язані з творенням демократичної держави, займають проблеми протидії кримінальних правопорушень.

Для України вони є надзвичайно актуальними, так як протягом останніх років однією з найбільш небезпечних загроз національній безпеці держави являється зростання рівня криміналізації суспільства, збільшення рівня злочинної діяльності у всіх її проявах. Україна та суспільство спрямовують свої зусилля у протидії кримінальних правопорушень за двома напрямками:

- встановлення та застосування кримінально-правових норм стосовно захисту прав та свобод своїх громадян та суспільства від кримінально-протиправних дій;
- спрямування матеріальних і духовних ресурсів на покращення соціально-економічного становища суспільства, підвищення його інтелектуального потенціалу, що в свою чергу є передумовою для зниження рівня злочинності.

У протидії кримінальних правопорушень та запобіганні подальшій криміналізації українського суспільства важливу роль виконує інститут покарання. Формуючи сутність поняття покарання, встановлюючи зміст та перелік кримінальних правопорушень, кримінальне право завжди передбачає покарання за них. Без застосування кримінального покарання втрачають сенс будь-які кримінальні та правові заборони.

Кримінальне покарання існує як правовий наслідок за вчинення правопорушень. Отже, кримінальне законодавство не лише визначає, які суспільно небезпечні діяння варто відносити до правопорушень, але й встановлює міру покарання за кожне з них. Конституція України, кримінальне право та практика його застосування відображають той факт, що держава визначає покаранню важливу роль у виконанні своїх зобов'язань щодо забезпечення охорони прав та свобод

громадян, власності, майна, громадського порядку та безпеки, навколишнього середовища, конституційного ладу України від кримінально-протиправних посягань, забезпечення безпеки та миру людства.

Кримінальне покарання являється важливим та необхідним інструментом серед переліку заходів державного реагування на вчинені кримінальні правопорушення та осіб, що їх вчинили. Покарання є ключовою та найбільш поширеною формою реалізації кримінальної відповідальності.

Кримінальне покарання – це один з головних інститутів кримінального права, якому визначена важлива роль стосовно охорони суспільних відносин від кримінально-протиправних дій. Наукове дослідження проблем, що пов'язані з інститутом покарання, має як наукове, так і практичне значення. В сучасних теоретичних дослідженнях акцентується увага на необхідності діагностики проблем кримінального покарання у відповідності до природи людини, норм права та моралі цивілізованого світу, забезпечення збалансованого задоволення прав та свобод особи, суспільства та держави.

Вищевказані ідеї набули розвитку у роботах А. Михліна, В. Когана, А. Долгової, А. Харитонова, В. Уткіна, В. Лунєєва, І. Шмарова, С. Бородіна, а також українських вчених – М. Бажанова, М. Шаргородського, О. Джужи, О. Костенка, А. Степанюка, В. Трубнікова, А. Мостепанюка, Д. Азарова, Т. Денисової та інших.

Важливо відзначити, що проблеми, які досліджуються вченими, характеризуються відповідною науковою та пізнавальною цінністю та мають науково-практичне значення, так як більшість цих наукових робіт безпосередньо стосується аналізу актуальних проблем кримінального покарання, де зокрема акцентується увага на тому, що ефективність покарання в цілому сприяє подальшому підвищенню законності та правового порядку в державі та суспільстві.

Однак, незважаючи на широкий науковий та практичний інтерес до проблематики інституту покарання, визначення його ролі у системі протидії злочинності в сучасній кримінальній науці та соціальній практиці, залишається велика кількість дискусійних питань щодо зазначеної проблеми, низка питань як

практичного, так і теоретичного характеру кримінального покарання потребує свого аналізу.

Враховуючи сказане, дослідження проблем покарання за кримінальним законодавством України у контексті реформування законодавчої бази є надзвичайно актуальною проблемою як для науки, так і для практики. Теоретичною основою магістерського дослідження покарання за кримінальним правом України є роботи таких відомих вчених як Н. Беляєва, Т. Денисової, І. Карпеця, І. Митрофанова, І. Ноя, М. Бажанова, В. Тація, М. Шаргородського, А. Степанюка, М. Хавронюка та інших.

Нормативною основою дослідження є Конституція України, Кримінальний кодекс України, Кримінальний процесуальний кодекс України та інші нормативно-правові акти.

Мета і завдання дипломної роботи. Мета дипломної роботи полягає у здійсненні комплексного кримінально-правового аналізу та визначення особливостей покарання за кримінальним законодавством України та окремих зарубіжних країн, визначення його ролі в системі протидії злочинної діяльності в умовах демократизації та раціоналізації кримінальної політики України.

Для досягнення поставленої мети в магістерській роботі вирішувались такі завдання:

- аналіз природи та змісту покарання, його розвитку в процесі раціоналізації та демократизації каральної політики в умовах розбудови демократичної та правової держави;
- дослідження зарубіжного досвіду стосовно місця та ролі покарання у системі протидії злочинної діяльності;
- здійснення наукового аналізу визначення сутності покарання та його ознак за КК України;
- розкриття сутності мети покарання, характеристика цілей кримінального покарання;
- дослідження системи, основних видів та класифікації покарань;

- формулювання пропозицій стосовно вдосконалення законодавства щодо кримінального покарання.

Об'єкт дослідження – суспільні відносини, які виникають у зв'язку із застосуванням покарання за кримінальним законодавством України.

Предмет дослідження – покарання – як захід державного примусу в системі засобів протидії кримінальним правопорушенням.

Методологічною основою роботи є такі загальнонаукові та спеціальні методи пізнання:

- діалектичний – дослідження природи та змісту кримінального покарання та його розвитку у процесі демократизації та раціоналізації законодавства;
- порівняльно-правовий – аналіз основних принципів призначення кримінального покарання; дослідження кримінального покарання в кримінальному законодавстві деяких зарубіжних країн;
- формально-логічний – аналіз тексту статей КК України та тлумачення його окремих норм.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що дана робота являється комплексним дослідженням питань кримінального покарання за КК України. Розглянуто інститут покарання в системі засобів протидії злочинної діяльності в умовах раціоналізації чинного кримінального законодавства. На основі дослідження сформульовані висновки та пропозиції, які виносяться на захист.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що визначені та обґрунтовані, в дипломній роботі, положення, висновки та рекомендації можуть бути застосовані у процесі дослідження проблеми покарання за кримінальним законодавством України; у законотворчій діяльності – для вдосконалення кримінального законодавства; у освітньому процесі – під час викладання курсу кримінального права України; у практичній діяльності – для правильного та однозначного трактування норм КК України.

Структура та обсяг дипломної роботи. Робота складається зі вступу, трьох розділів, що містять дев'ять підрозділів, висновків, списку використаних джерел.

Загальний обсяг дипломної роботи становить 107 сторінок, використаних джерел – 113 найменувань.

РОЗДІЛ 1. ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ ПОКАРАННЯ ТА ЙОГО ОЗНАК В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ

1.1. Поняття «покарання» у системі кримінального права України

Досягнення цілей Кримінального кодексу України, а саме правового забезпечення прав і свобод громадян України, їхньої власності, громадського порядку та безпеки, навколишнього середовища, суверенітету та територіальної цілісності України від кримінально-протиправних посягань, забезпечення мирного співіснування суспільства, а також запобігання кримінальним правопорушенням пояснює наявність в даному законодавчому акті різних за сутністю та характеристиками засобів державного примусу [1].

Кримінальне право ґрунтується на положеннях конституційного права України, яке являється першоосновою усієї системи права держави. Юридичною базою кримінального законодавства є Конституція України. Таким варто, варто відзначити, що велика кількість статей української Конституції має приписи, що безпосередньо належать до законодавчих актів про кримінальну відповідальність. Низка норм кримінального законодавства закріплена в основному законі держави, а інші безпосередньо впливають з нього [2, с. 28].

Положення Конституції закріплюють, що вона має найвищу юридичну силу, тобто нормативно-правові акти, закони мають ухвалюватись лише на базі Основного Закону України та повинні відповідати йому, а також дії, що є правопорушенням і відповідальність, яка за них визначається лише у відповідності до законів України.

Кримінальний кодекс України базується на Конституції держави та загальноприйнятих принципах та нормах міжнародного права. Закон про кримінальну відповідальність дотримується вимог Основного Закону України щодо

правової, соціальної та демократичної держави, визнання особистості, її життя та здоров'я, честі та гідності, безпеки найвищою соціальною цінністю, конституційно закріпленого принципу верховенства права з усіма положеннями, що випливають з цього, притаманними кримінальному законодавству демократичних країн, в особливості з питань гуманності кримінального законодавства та покарання, законності, рівності громадян перед законом тощо.

Питання про сутність поняття «покарання» є одним з центральних у теорії покарання. Правильне трактування терміну «покарання» і на базі цього – формування функцій, задач та системи покарань являється одним з найбільш актуальних завдань правової науки та практики боротьби із правопорушеннями.

Провідну позицію в системі заходів по боротьбі із злочинністю серед комплексу політичних, правових, соціальних, економічних заходів займає покарання. У класичному варіанті, покарання розглядається як вимушений засіб, що застосовується задля охорони суспільства від кримінальних правопорушень. Одним із ключових інститутів у кримінальному праві України є інститут покарання.

«Nullum crimen sine lege» - немає покарання за відсутності закону, який його передбачає – правовий принцип, у відповідності до якого ніхто не може бути притягнутий до кримінальної відповідальності за вчинення певних дій, що не заборонені законом [3]. Ця стародавня істина відома і в чинному кримінальному праві України. Так, згідно частини 1 статті 2 КК України, підставою притягнення до кримінальної відповідальності є вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад кримінального правопорушення, що передбачені КК України.

У відповідності до статті 50 КК України покарання є заходом примусу, що застосовується від імені держави за вироком суду до особи, визнаної винною у вчиненні кримінального правопорушення, і полягає в передбаченому законом обмеженні прав і свобод засудженого.

Головною метою покарання являється не лише кара за вчинення правопорушення, а й виправлення засуджених осіб, запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень як самими засудженими, так й іншими особами. Покарання повинне використовуватись державою, як захід примусу, лише за умови,

що не вдалося запобігти вчиненню правопорушень, тобто, має бути фінальним інструментом у системі засобів з протидії злочинності.

Покарання в механізмі реалізації кримінальної відповідальності вважається базовим інструментом, з допомогою якого втілюється в поведінку суб'єктів кримінальних та правових відносин, що здійснили кримінальні правопорушення така відповідальність, однак гіперболізувати його значущість для виконання цілей КК не можна [4].

Разом з такою категорією як «судимість», покарання вносить «живу» сутність в основну форму здійснення кримінальної відповідальності (призначення покарання та судимість). Необхідно зауважити, що покарання є основною формою реалізації кримінальної відповідальності не лише згідно частини 2 статті 1 Кримінального кодексу.

У вищезазначеній статті законодавець говорить про те, що покарання являється єдиним засобом досягнення цілей цього кодексу. Проте, також варто звернути увагу на побудову санкцій статей (частин статей) Особливої частини Закону про кримінальну відповідальність. Санкції статей починаються з дієслова «карається» і далі вказують конкретні види покарань.

Успіхи дослідників науки кримінального права, особливо новели, що знайшли своє місце в чинному КК України, говорять про суттєвий розвиток даної галузі знань. Проте і на сьогоднішній день потребує уточнення, коректив і подальшого наукового аналізу питання сутності покарання у системі кримінального права України.

Питання покарання та його основних ознак завжди знаходило місце у сфері наукових досліджень низки вітчизняних вчених. Суттєвий вклад у вивчення зазначеної тематики внесли О. Горох, О. Колб, В. Антипов, П. Біленчук, В. Туляков, І. Митрофанов, Н. Гуторова, Р. Вереша, Т. Денисова, С. Лихова та багато інших науковців.

На думку В. Зубкова, покарання являється ефективним інструментом, за допомогою якого ліквідується конфліктна ситуація, що виникає між державою, з одного боку, та особою, з іншого. Крім того, вищезазначена категорія слугує

процесу відновлення нормального стану правового порядку та ресоціалізації особистості злочинця [5, с. 1].

За словами Гегеля: «Теорія покарання є складовим елементом позитивної науки про право, яка найгірше серед усіх розроблена на даному етапі, так як при використанні в цій теорії самого розуму не достатньо, а беззаперечно необхідне поняття» [6, с. 3]. На нашу думку, під терміном «поняття» видатний німецький філософ розумів логічно оформлену демонстрацію загальних та основних властивостей предмета чи явища, тобто теорії покарання.

Зазначимо, що на сьогоднішній день в кримінально-правовій системі в аспекті розгляду покарання не існує чіткого трактування терміну «покарання». За умов істотних історичних та соціальних трансформацій видається за необхідне перегляд базових понять, що закріплені в теорії кримінального права з приводу інституту покарання. На основі аналізу великої кількості правової літератури, КК України можливо стверджувати, що поняття трактуються неоднозначно, а найголовніше – розглядаються із застарілих позицій [7, с. 409].

Саме тому, надзвичайно важливо дослідити різноманітні сторони проблеми поняття покарання – його сутності та змісту, функціональних характеристик і мети поняття, а також визначення кримінального покарання як в теоретичній, так і в нормативно-правовій сфері.

Т. Денисова вважає, що при аналізі поняття покарання необхідно зазначити ще одну важливу рису: у будь-якому понятті наукового характеру, включаючи поняття покарання, обсяг та зміст взаємодіють між собою та є тісно пов'язаними, тому вони не можуть штучно або звужуватися, або розширюватися. На думку дослідниці, вищезазначена взаємодія змісту та обсягу поняття покарання розкривається у загальновідомому формально-логічному законі їхнього зворотного співвідношення.

Отже, можна зробити висновок, що діагностика цього питання не є можливою без детального визначення змісту терміна «поняття» і трактування окремих філософських категорій, а саме: форми, змісту, сутності і їх функцій у процесі визначення покарання – як поняття [8, с. 38].

Дослідження та аналіз терміну покарання, його юридичного походження є необхідним, так як без цих операцій не є можливим усвідомлення змісту, мети, направленості, виховного та попереджувального значення. Як було сказано попередньо, покарання – це вираження суспільних відносин, що виникають між особою, що вчинила кримінальне правопорушення та державою, тому до переліку кримінально-караних дій можуть відноситись лише ті дії, які загрожують, змінюють чи знищують інтересам держави і суспільства.

З цією метою покарання окремих представників суспільства, кожна правова держава зазначає у нормативно-правових актах (кодексах) конкретний перелік діянь, вчинення яких заборонено під загрозою покарання.

Відповідно до статті 1 Кримінального кодексу основним завданням цього кодексу є правове дотримання охорони прав та свобод особи та громадянина, власності, навколишнього середовища, суспільної безпеки та суспільного порядку, конституційного устрою держави від кримінально-протиправних посягань, забезпечення мирного співіснування людства і запобігання в кримінальним правопорушенням.

Спеціально для виконання цього завдання діючий КК встановлює принципи і підстави притягнення до кримінальної відповідальності, дає оцінку, які суспільно небезпечні дії являються кримінальним правопорушенням та які покарання можуть бути застосовані до осіб, що вчинили ці дії.

Трактування і встановлення суспільно небезпечних дій, а також визначення покарання за ці діяння пов'язане з тим, в умовах якої суспільної та економічної парадигми вони існують, які моральні, соціальні, політичні погляди, тобто яка ідеологія в державі та суспільстві є панівною і розвивається.

Таким чином, це підтверджує позицію І. Карпеця, який вважав, що система та види покарань демонструють домінуючі в тому чи іншому громадянському суспільстві точки зору на засоби боротьби з розвитком злочинності. Звідси, система покарань з'являється та формується у нормативно-правових актах у відповідності з поглядами на засоби боротьби із злочинними діяннями і показує реальну картину розвитку суспільства, відповідає певним етапам його розвитку [9, с. 11].

Аналіз походження та розвитку покарання продемонстрував, що еволюція покарання була пов'язана саме із суспільством, його розвитком, панівною ідеологією, культурою, етичністю у виборі засобів по боротьбі із злочинними діями. На основі сказаного, необхідно встановити, що покарання та кримінальне законодавство має відповідати тим умовам існування громадянського суспільства, стану соціально-економічного розвитку, правовим та моральним устоям, що характеризують суспільні відносини та устрій держави.

Доречно відзначити, що в результаті пертурбації суспільних та економічних формацій можна спостерігати і пертурбації в питаннях кримінальних правопорушень (суспільно небезпечних діянь), в меті та сутності кримінального покарання. Тобто зміни у суспільстві істотно впливають на характеристики, мету, поняття, види та систему покарань. Будь-які серйозні пертурбації мають вплив на законодавчу базу і водночас провокують дискусії серед наукового товариства [10].

У 1919 році поняття «покарання» вперше, на законодавчому рівні, закріплено в керівних началах. Тодішня інтерпретація визначала покарання – як заходи примусово впливу, з допомогою яких держава підтримує порядок громадянських відносин від порушення злочинців. Якщо проаналізувати наступні нормативно-правові акти періоду Радянського Союзу, то жоден з них не містить визначення поняття «кримінальне покарання». Крім того, КК УРСР від 1922 року замінив термін «покарання» терміном «заходи соціального захисту» [11].

Аналогічно, КК УРСР від 1960 року не містив визначення терміну «покарання» [12]. Лише у 2001 році, КК незалежної України в частині 1 статті 50 закріплює трактування терміну покарання, проте варто зазначити, що дане трактування не являється досконалим і повним. В кримінально-правовій сфері термін покарання неодноразово вивчався великою кількістю вітчизняних вчених криміналістів, проте єдиного підходу до розгляду цього поняття не існує.

Специфічною особливістю вивчення поняття покарання є те, що трактування передбачене Законом про кримінальну відповідальність (ст. 50 КК України). У кримінально-правовому аспекті, кримінальне покарання, як термін, характеризує головні положення, на які покладаються як держава, так і суспільство, застосовуючи

до осіб, що є визнанні винними у вчиненні кримінальних правопорушень, заходи впливу, характеризуючи їх суть та мету, принципи призначення та застосування.

Стосовно терміну «покарання», його змісту та цілей, ознак висловлювалась велика кількість точок зору. Для прикладу, М. Шаргородський зазначав, що покарання являється заходом державного примусу, який використовується лише судовою гілкою влади до осіб, що вчинили злочинні дії [13].

За своє сутністю, на думку науковця, покарання характеризує негативну оцінку особи, що вчинила кримінальне правопорушення та її дій державою, відображається в позбавленні особи належних їй благ. Основною метою покарання є попередження вчинення нових злочинних діянь з боку осіб, що їх вчинили раніше та інших членів суспільства [14, с. 6, 7].

Така наукова позиція визнається більшістю вчених, а саме, що покарання за своєю природою є карою, що будь-яке покарання представляє собою кару за вчинення кримінального правопорушення, являється заходом примусу.

Протилежної позиції дотримується науковець С. Демент`єв. Вона вважає, що покарання є карою, а саме умисним завданням злочинцю встановлених законом заходів позбавлень та страждань, які спеціально використовуються для того, щоб злочинець їх зазнавав [15, с. 45].

Позиція М. Бажанова полягає в тому, що покарання супроводжується низкою виховних заходів при відбування цього покарання. Важливою рисою, яка забезпечує досягнення мети покарання, являється кара [16, с. 131-132].

Аналіз правових та кримінальних наукових джерел показав, що термін «покарання» застосовується в широкому розумінні: по-перше – це реакція держави на кримінальне правопорушення; по-друге – покарання являється інструментом кримінальної і правової боротьби із кримінальними правопорушеннями; по-третє – покарання виступає правовим наслідком вчинення правопорушення; по-четверте – це форма кримінальної відповідальності; по-п`яте – як відплата злочинцю за кримінальне правопорушення; по-шосте – захід державного примусу, який застосовується до злочинця; по-сьоме – як позбавлення, шкода, яка завдається на основі вироку суду винному у вчиненні злочинних дій [17, с. 26-27].

Вищезазначені характеристики розкривають ту чи іншу сторону поняття «покарання», що мають право на існування. В своїй роботі І. Фойницький розглядає покарання – як захід примусу, який використовується до осіб, які вчинили злочинні діяння [18, с. 9].

Ці заходи примусу можуть набувати різних форм як психічного, так і фізичного впливу на злочинця; психічний вплив – це погроза застосування покарання, фізичний вплив – безпосереднє виконання покарання. Примус являється характеристикою будь-якого покарання.

У літературі, термін «примус» означає певне позбавлення або страждання, що використовується проти особи, яка вчинила правопорушення. Звідси, будь-яке покарання орієнтоване проти певного блага, що належить злочинцю. Проте, в той же час, покарання є засобом охорони системи правового порядку

Вчений А. Арямов вважає, що покарання як правове та соціальне явище можливо розглядати таким чином – це визначений в формальний спосіб, обумовлений процедурою захід примусу, що застосовується державою, обумовлений в процесі своєї реалізації зміною поведінки особи, до якої він застосовується, поведінка особи в суспільно-громадському житті і структурний розвиток самого суспільного ладу [19, с. 68].

Таким чином, застосування покарання орієнтовано на розвиток поглядів та переконань злочинця, його відношення до суспільства та держави, та ставлення держави та суспільства до нього (пряма та зворотна залежність). Подібне співставлення трактування покарання, як кримінально-правового інституту та соціально-правового феномену, дає можливість більш широко розкрити його сутність [20].

Сутність терміну «покарання» полягає в тому, що його використання являється карою за вчинення кримінального правопорушення, в порядку обмеження правового статусу особи. При детальному аналізі норм КК України стосовно терміну «покарання», то в частині 1 статті 50 дефініція слова «кара» відсутня. Отже, покарання трактується як захід державного примусу, що застосовується до особи,

яка вчинила кримінальне правопорушення, і полягає в обмеженні прав та свобод злочинця.

М. Шаргородський подає визначення поняття покарання – як позбавлення особи, що вчинила злочин належних їй благ, демонструє негативну оцінку злочинця і його діянь державою. Досліджуючи термін «покарання», що поданий в частині 1 статті 50 КК України, видно, що у трактуванні покарання не відображено те, що покарання є карою за вчинення кримінального правопорушення. Проте, слід зауважити, що в частині 2 статті 50 КК України зазначено, що метою покарання є не лише кара.

Коментуючи норми статті 50 КК України, науковець В. Грищук відносить «кару» до сутності покарання. Він переконаний, що сутність покарання становить кара – обмеження чи позбавлення прав і свобод особи, визнаної винною у вчиненні злочинних дій [21].

Окрема категорія дослідників вважає, що поняття «кара» та «покарання» є синонімами. А трактування терміну «покарання» як заходу державного примусу вказує на ознаки. Дослідник І. Ной визначає поняття покарання – як захід примусу, що пов'язаний з кримінальною карою [22].

А. Степанюк слушно відзначає, що процес виконання покарання являється не чим іншим, як реалізацією кари і лише в процесі реалізації кари відбувається перевірка на істинність покарання [23, с. 378].

Позиція науковця В. Дуюнова є категоричною, вчений акцентує увагу на тому, що кримінальне покарання за своєю сутністю являє собою не захід примусу, а кару. На думку автора, карою можна назвати засудження, докір осіб, що вчинили злочинні дії, звідси кримінальне покарання виступає зовнішньою формою прояву кари, однією із форм, в яких реалізовується кара.

Автор говорить, що кара є внутрішньою сутністю кримінального покарання, кримінальне покарання – це форма карального впливу на злочинця з метою виправлення особи, що вчинила злочинні дії та попередження нових випадків злочинних діянь [24, с. 27].

В своєму дослідженні А. Піонтковський виокремив, що будь-яке покарання являє собою кару за вчинення, особою, злочинних дій, оскільки за своєю сутністю покарання тісно пов'язане із завданням злочинцю за вироком судової влади певних страждань. На думку автора, кара являється базовою властивістю для будь-якого покарання [25, с. 26].

Варто зазначити, що сутність покарання, посилення ролі покарання, зростання суворості прав і свобод злочинця, що є передбаченими необхідні для того, щоб покарання – як захід примусу, могло впливати на осіб, що вчинили кримінальне правопорушення та впливати на нестійких осіб у суспільстві.

Таким чином, основним змістом терміну «покарання» являються раціонально включені в себе елементи примусу та переконання, виховання та кари, а також містить елементи погрози застосування кари. Отже, покарання, з одного боку, встановлюється державою в інтересах громадянського суспільства для підтримки правового порядку; з іншого боку – являється заходом державного примусу, що вчиняється судовою владою до осіб, які є винними у вчиненні кримінального правопорушення, обмеження певних прав і свобод засудженого [26, с. 30].

Провівши детальний аналіз поняття «покарання» у системі кримінального права України, варто перейти до наступного етапу та розглянути ознаки кримінального покарання за КК України.

1.2. Ознаки покарання за кримінальним кодексом України

Державна політика у боротьбі зі злочинністю передбачає комплекс заходів, ключову роль в яких виконують заходи політичного, правового, соціального, економічного та культурно-виховного характеру.

В системі вищезазначених заходів окреме місце займає і покарання. Воно являється необхідним інструментом з охорони суспільного порядку та безпеки від злочинних посягань. Виконання цієї ролі здійснюється як шляхом безпосередньої реалізації покарання, тобто примусового впливу на осіб, що вже вчинили злочинні

діяння, так і з допомогою погрози застосування покарання, яка існує в санкції кожної кримінально-правової норми.

У науковій літературі поширена думка, що покарання як захід по боротьбі з кримінальними правопорушеннями виконує допоміжну роль. Цю тезу необхідно уточнити. Вона є коректною щодо системи заходів, які використовуються державою для профілактики та попередження кримінальних правопорушень, зниження рівня злочинності, усунення її причин та умов виникнення.

Система кримінального права України та практика її застосування свідчить про те, що держава відводить покаранню серйозне місце у виконанні своїх обов'язків по захисту прав та свобод людини і громадянина, суспільного порядку та безпеки, власності, навколишнього середовища, конституційного ладу від кримінально-протиправних посягань, захисту миру та безпеки людства [27].

В основі кримінально-правової боротьби із злочинністю демократична держава виходить з двох ключових постулатів:

- застосування суворих заходів покарання до осіб, що є організаторами та активними учасниками мафіозних угруповань злочинності (злочинних організацій та організованих груп);
- застосування м'яких видів покарання (не пов'язаних з позбавленням волі), а також звільнення осіб від кримінальної відповідальності і покарання осіб, що вперше вчинили протиправні кримінальні правопорушення невеликої тяжкості.

Аналіз КК України дає можливість виділити головні ознаки покарання і на їх основі досліджувати природу вищезазначеного поняття. Важливим завданням демократичної та правової держави являється охорона суспільних відносин та суспільного порядку від кримінально-протиправних посягань. Виконання цього завдання, щонайперше, проявляється у визначенні того, які суспільні дії являються кримінальним правопорушенням та якому покаранню підлягають особи, які вчинили ці дії. Таким чином, караність є складовим елементом кримінально-правової системи, без якої не є можливим ефективна охорона та регулювання суспільних відносин та суспільної безпеки.

За своєю природою караність являється специфічною мірою державного примусу, яка застосовується до осіб, що вчинили кримінальні правопорушення. Покарання застосовується від імені держави та лише за рішенням суду. У відповідності до статті 3 Конституції України утвердження та дотримання прав та свобод людини і громадянина являється головним обов'язком держави [28].

Конституція України, а саме стаття 124, закріплює те, що правосуддя здійснюється виключно судовою владою (судами), а судові рішення ухвалюються судами іменем України. Також до компетенції судів відноситься і звільнення від покарання за вчинення особою певних діянь.

Покарання як міра примусу держави є інструментом впливу на поведінку особи, примушує людину до законослухняної поведінки. Саме в цьому і проявляється сутність першої ознаки покарання – це, перш за все, захід примусу, що застосовується від імені держави, який являється його складовим елементом, що характеризує його соціальний зміст.

На думку окремих дослідників, в цілому погоджуючись зі змістом ознаки, вони звертають увагу на те, що вона не являється найбільш важливою чи ключовою ознакою кримінального покарання, так як покарання не може розглядатись лише в аспекті державного примусу. За тлумачним словником, слово «примушення» трактується як «приневолення, силування». Синонімами цього терміна являється «вплив, насилля, сила» [29].

Як правило, кримінальне покарання, пов'язане з примусом, проте не завжди і не є обов'язковим. Про право особи, що вчинила кримінальне правопорушення вимагати до себе покарання – як кардинального засобу примирення дискутували ще Арістотель та Платон, а значно пізніше до розгляду цього питання долучився Гегель та інші мислителі.

У сучасних реаліях, видається цілком ймовірним, що особа, яка вчинила кримінальне правопорушення, для прикладу, під негативним впливом обставин, від помсти чи ревнощів, свідомо розкаюється у вчиненому, приходять у добровільний спосіб з повинною та віддає себе в руки правосуддя з метою віднайти спокій

власним моральним переживанням та спокутувати провину, перенести страждання в результаті вчинення правопорушення.

Звідси примус, насильство не можуть бути окреслені як сутність кримінального покарання, крім того не головною, а другорядною ознакою, котра тільки вказує на те, у який спосіб забезпечується здійснення функціональних можливостей покарання.

Так як мета покарання заключається в тому, щоб кара була реалізована за умов при яких держава намагається по мірі можливостей максимально нейтралізувати складову суб'єктивно виникаючого особистісного страждання. Вищезазначене якщо і можливе, то тільки на рівні атрибутивних внутрішніх особливостей кари, а не її мети як такої.

Саме на цьому і ґрунтується ідея глобальної справедливості, що покладена в основу терміна «кара». З прийняттям Конституції України, кримінального законодавства та скерування громадянського суспільства на побудову демократичної та правової держави втілено в життя низку високоморальних принципів правосуддя.

Та найголовніше – принцип відповідальності держави перед громадянином, який базується на тому, що держава бере на себе зобов'язання з відновлення порушених злочинним діянням прав та інтересів осіб, несе відповідальність за незаконне притягнення осіб до кримінальної відповідальності, відшкодовує матеріальну та компенсує моральну шкоду, відновлює порушені права [30, с. 77].

Друга ознака кримінального покарання закріплена у статті 62 Конституції України. Згідно названої статті, особа є невинуватою у вчиненні злочинних дій і не може бути піддана кримінальному покаранню до тих пір, доки її провину не буде доведено в законному порядку та встановлено обвинувальним вироком судової влади, тобто судом.

Ніхто не зобов'язаний доводити свою невинуватість у вчиненні злочинних діянь. Отже, використання такого інструменту, як покарання виступає логічним наслідком вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад злочину.

Вищезазначені конституційні норми втілені у частині 2 статті 2 КК України та статті 3, де закріплено, що кримінальна протиправність діяння, а також його караність та інші кримінально-правові наслідки визначаються лише КК України, а також те, що використання закону про кримінальну відповідальність за аналогією заборонено.

Третя розпізнавальна ознака покарання полягає в тому, що обмеження прав та свобод особи, яка засуджена при застосуванні покарання являється результатом сприйняття кари за вчинення кримінального правопорушення. Кара є характерною особливістю будь-якого покарання. В залежності від виду кримінального покарання відрізняється і зміст самої кари. Тобто, каральна властивість в одних покараннях є більш вираженою, а в інших покараннях каральна властивість є менш вираженою.

Для прикладу, покарання, що пов'язані з ізоляцією від суспільства застосовується у формі позбавлення свободи пересування і т. д. Покарання, що не пов'язані з ізоляцією від суспільства використовують майнові або матеріальні обмеження для особи, що вчинила кримінальне правопорушення.

Крім того, будь-який вид покарання супроводжується певними моральними стражданнями для злочинця – ганьба, сором тощо. Обсяг кари розподіляється в кожному покаранні залежно від тяжкості та характеру злочинних дій. Каральний вплив кримінального покарання повинен відповідати тяжкості кримінального правопорушення. Отже, вищезазначені обмеження і визначають кару – як одну із розпізнавальних ознак кримінального покарання.

П'ята характерна ознака покарання полягає в тому, що в ньому проявляється негативна оцінка держави особі. Тобто, це вираження засудження з боку держави, надання негативної оцінки, як вчиненим протиправним діянням, так і самій особі злочинця.

Вищезгадана негативна оцінка з боку держави знаходить своє відображення у обвинувальному вирозці, що виноситься від імені України. Таким чином, призначення покарання варто вважати правовим критерієм, показником незадовільної оцінки кримінального правопорушення та особі, що його вчинила, з точки зору кримінального права та моралі.

Шоста розпізнавальна ознака покарання проявляється в його особистому характері. Вищезазначена ознака гласить, що призначення кримінального покарання і його здійснення можливе тільки лише щодо самого винного у вчиненні кримінального правопорушення.

Таким чином, це не може бути застосовано проти інших осіб, навіть близьких родичів. Для прикладу, особистій ізоляції підлягає особисто засуджений до позбавлення волі; конфіскації підлягає лише майно, яке належить винному особисто тощо. Це положення відображено у частині 2 статті 61 Конституції України, де сказано, що юридична відповідальність особи має лише індивідуальний характер. Отже, кримінальне покарання не може бути застосовне до інших осіб, крім винної особи, без виключень.

Нарешті, сьома ознака покарання ґрунтується на тому, що будь-яке покарання тягне за собою судимість. Судимість – певний правовий статус, що пов'язаний з правовими обмеженнями особами, несприятливими наслідками для неї на певний період, визначений у законі.

Наявність судимості являється тим показником, що відрізняє покарання від інших заходів примусу від імені держави. Судимість як складова частина властивості кари тягне за собою несприятливі результати у формі обмеження відповідальності при повторному вчиненні кримінальних правопорушень.

Перераховані вище ознаки відрізняють кримінальне покарання від інших примусових заходів. Проте, зазначене питання в теорії кримінального права є дискусійним, висловлюються різні точки зору з приводу того, які саме ознаки варто відносити до розгляду покарання.

В. Орлов та О. Старков детально проаналізували поняття покарання, розглянули його ознаки на основі наукових здобутків дослідників із цих питань. Зазначені автори запропонували конкретний перелік ознак кримінального покарання [31]. Серед яких:

1. Являється правовим наслідком злочину;
2. Має характерну сутність;
3. Має конкретну форму;

4. Характеризується відповідним змістом;
5. Існує порядок та умови здійснення (виконання та призначення);
6. Породжує відповідні наслідки;
7. Використовується для окремих соціально корисних цілей : відновлення соціальної справедливості, виправлення осіб, що вчинили злочинні дії, запобігання вчиненню нових злочинних діянь.

На основі цих ознак вищевказані дослідники під кримінальним покаранням розуміють :

- правові наслідки злочинних дій, яким характерні зміст, сутність, форма, порядок та умови здійснення (виконання та призначення) кримінального покарання, що породжує конкретні наслідки та використовується для окремих суспільно корисних дій;
- сукупність установлених законом взаємно пов'язаних та діючих між собою ознак і елементів (склад призначення, здійснення (відбування) кримінального покарання), що характеризують його суб`єкт, об`єкт, об'єктивну та суб`єктивну сторони).

У свою чергу науковець В. Ломако виокремлює наступні ознаки кримінального покарання [32]:

- визначення кримінального покарання як заходу примусу від імені держави, який застосовується до осіб, що вчинили злочинні дії;
- особистісний характер покарання;
- будь-яке покарання тягне за собою судимість;
- застосування покарання тільки за вироком суду від імені держави;
- покарання оцінюється – як кінцевий юридичний наслідок злочинних дій;
- передбачене, у відповідності до закону, обмеження прав і свобод особи, що є засудженою;
- негативна оцінка як факту вчинення злочину, так і самої особи злочинця з боку держави.

Дослідник В. Чубарєв пропонує такі основні ознаки покарання [33]:

1. Являється заходом примусу;
2. Застосовується до тієї особи, що визнана винною у вчиненні злочину;
3. Полягає в передбаченому законом обмеженні прав і свобод засудженого;
4. Обмеження прав та свобод здійснюється лише стосовно особи засудженого;
5. Виникає у особи злочинця правовий стан, що має назву судимість.

Цікаву думку з приводу сутності покарання як терміну висловив дослідник С. Познишев. Науковець говорить : «Даючи визначення терміну покарання, не варто включати до нього складові кримінальної теорії, не варто вказувати його мету, принципи. Поняття має відображати лише ключові ознаки цього інституту у тому вигляді, в якому він існує на сьогодні, а не в тому, яким воно має бути в тій чи іншій теорії. З іншого боку, трактування покарання не має бути основою, джерелом формування нормативного характеру, так як з нього неможливо визначити, повинно чи не повинно існувати покарання, які характеристики мають бути йому притаманні. Поняття (покарання) повинно включати в свій склад тільки сутність покарання та конкретно встановлювати об'єкт аналізу» [34].

Вивчаючи ці погляди стосовно трактування терміну покарання та його ознак важко не погодитись з цими твердженнями вченого, так як основою для визначення сутності покарання варто розглядати його характерні розпізнавальні ознаки, що виражають його суть. На підставі проведеного аналізу розпізнавальних ознак, що характерні кримінальному покаранню, головне в покаранні – не те, чим і у який спосіб здійснюється реалізація його сутності, а те, чим за своєю суттю воно є, яке його основне призначення, причини та зміст виникнення і використання, а також потенціальні можливості для реалізації поставлених перед ним задач.

По-перше – це здійснення певної відплати з боку держави особі злочинця за вчинені нею дії. Варто зазначити, що у чинному законодавстві України відтворено не тільки саму ідею кари, але й на її застосування накладено суттєві обмеження (тілесні покарання являються забороненими, застосовується принцип пропорційності у обмеженому і досить модифікованому вигляді) [35, с. 15].

По-друге – створення сприятливих умов для ресоціалізації злочинця, тобто кардинальної перебудови всього психічного складу особи, побудови абсолютно

нової мотиваційної структури на заміну тим навичкам, які були характерні їй до того, як її було засуджено.

По-третє – це запобігання вчиненню засудженими особами нових кримінальних правопорушень. Аналіз розпізнавальних ознак також засвічує, що суть трактування відображається в його якостях бути матеріалізованою формою реакції держави на акт злочинної поведінки особи, формою засудження, осуду злочинця за вчинені ним правопорушення, змістом та формою якої являються установлені законом правові обмеження, що накладені за вироком суду на особу злочинця з метою справити на нього відповідний вплив (психологічний або інший запобіжний), що у свою чергу має зумовити позитивні зміни в особистості злочинця та виступити гарантією неможливості виникнення рецидиву.

Отже, покарання може бути визнане як кримінальне тільки за умови наявності характерних для цього розпізнавальних ознак. Саме ці ознаки розмежовують покарання від будь-якої іншої форми примусу від імені держави, а також від інших заходів впливу та осуду.

1.3. Мета покарання в теорії кримінального права України

Кримінальна політика є багатоплановим поняттям. Кримінальна політика – вироблена державними органами та громадянським суспільством (об'єднаннями, партіями, установами) система правових, соціально-економічних та політичних заходів, які демонструють тактику та стратегію з протидією поширенню злочинності на сучасному етапі. Вона включає до свого складу кримінальну, кримінально-процесуальну, кримінально-виконавчу та запобіжні складові, які зорієнтовані на боротьбу та профілактику вчинення суспільно небезпечних діянь.

Без сумніву, кримінальна політика являється платформою кримінального законодавства, особливо в питаннях застосування кримінальних покарань. Відповідно до вимог кримінальної політики формується мета кримінального покарання, перелік кримінально-караних діянь, встановлюється вид та розмір санкцій, процедура застосування покарань.

Таким чином, основними завданнями кримінальної політики, на сьогоднішній день, мають стати : трактування поняття та мети кримінального покарання, вибір найбільш суспільно-небезпечних діянь, які б відповідали ознакам складу тих чи інших злочинних дій, за які призначається покарання; вибір найбільш раціональних санкцій, що б відповідали мірі суспільної небезпеки вчинених злочинних дій та особі злочинця; використання принципу економії репресії та активне застосування санкцій, не пов'язаних із позбавленням волі.

Мета являється філософською категорією. При цьому без вивчення її сутності не є можливим трактування змісту мети кримінального покарання. У філософській науці під метою розуміють передбачення у свідомості результату, на здобуття якого направлені дії. Мета завжди є пов'язаною зі здатністю особи прогнозувати майбутнє та результати власних дій [36].

З одного боку, мета являється моделлю майбутнього, те, що варто здобути, майбутній результат певної діяльності, з іншого боку – це образ бажаного результату, що вже існує. Тобто, це той уявний образ, що намагаються досягти. Проте, вищезазначений образ є пізнаним, існуючим, будучи закріпленим у законі [37].

Вирішення проблеми цілей покарання являється надзвичайно важливим, так як від цього у великій мірі залежить вирішення однієї з ключових проблем кримінального законодавства – проблеми пеналізації злочинних дій і, крім того, встановлення та призначення найбільш дієвих видів кримінальних покарань за певні суспільно-небезпечні діяння.

Для того, щоб дослідити рівень ефективності кримінального покарання варто вирішити ключову дилему – яку мету переслідує покарання у відповідності до чинного кримінального законодавства України. У КК України 1960 року було зафіксовано інше формулювання поняття та мети покарання. Зокрема, зазначалось, що покарання являється не тільки карою за вчинені злочинні дії, але і ставить за мету перевиховання, виправлення засуджених осіб у дусі справедливого відношення до праці, точного виконання законів, поваги до правил соціалістичного устрою, а

також запобігання вчинення нових злочинних дій, як з боку засуджених осіб, так і іншими особами.

Чинний КК України фіксує основні цілі кримінального покарання. Згідно з цим, стаття 50 КК говорить, що покарання має на меті не лише кару, але й виправлення засуджених осіб, крім цього запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень як особами, що являються засудженими, так і іншими особами.

З даного твердження випливає, що метою покарання є:

1. Виправлення засуджених осіб.

Виправлення являється одним з суперечливих видів мети покарання, що відображався у кримінальному та кримінально-виконавчому законодавстві України у 2001 році, утворившись із терміну «перевиховання». Виправлення аналізується як кінцевий результат діяльності і як певний процес. Закон про кримінальну відповідальність України не дає законодавчого трактування поняття виправлення, хоча воно закріплене у частині 1 статті 6 КВК України і ґрунтується на наступному – це процес позитивних реформацій, що відбуваються в особі засудженого та підвищують у злочинця готовність до керованої правослухняної поведінки [38].

Тобто, процес виправлення полягає в тому, аби після виконання покарання має бути досягнутий такий результат, за якого злочинець не буде вчиняти нових кримінальних правопорушень. У ході відбування покарання, в особистості злочинця, мають сформуватися позитивні суспільні погляди, повага до людської честі та гідності, громадського порядку та безпеки.

Досягнення мети виправлення досягається, як самим процесом призначення покарання, так і базовими інструментами виправлення. До їх складу можна віднести : пробацію, соціальну та виховну роботу, суспільно корисну працю, установлений порядок виконання та відбування покарання, тобто режим, громадський вплив, професійно-технічну освіту тощо.

Однак не у всіх випадках мета виправлення досягає потрібного результату. Нажаль українська система виконання покарань, особливо тих, що пов'язані із

позбавленням волі, призводить до негативних результатів, деформації суспільних поглядів засудженого, до його дегуманізації.

2. Кара – як відплата за вчинені злочинні дії.

Сутність кари полягає в позбавленні або обмеженні прав та свобод особи, що вчинила кримінальне правопорушення та визнана винною обвинувальним вироком суду, який набрав законної сили. Особа, що визнана винною судом може бути піддана групі кримінальних покарань, починаючи від штрафу і закінчуючи довічним позбавленням волі.

Кара проявляється при використанні будь-якого з покарань. Так як без кари є неможливим існування покарання. Якщо порівнювати кару та інші види мети покарання, то вони не завжди здобувають поставлених перед ними результатів. Однак, слід розуміти, що покарання не має на меті завдати фізичних страждань або принизити людську честь та гідність (частина 3 стаття 50 КК України).

Зазначена кримінально-правова норма демонструє закріплені в Основному Законі України права людини. Зокрема, стаття 28 КУ закріплює положення, що ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому, нелюдському, або такому, що принижує його гідність, поводженню чи покаранню [39].

На думку В. Навроцького, така мета покарання, як кара – ґрунтується на позбавленні чи частковому обмеженні прав і свобод засудженого, що є необхідним задля захисту суспільного порядку та безпеки, задоволення почуття обурення й справедливості сторони потерпілого, його рідних та близьких, суспільства загалом [40].

Без сумніву, використання державою кримінального покарання не може виступати самоціллю – покарання заради покарання. Майже сто років тому, видатний криміналіст М. Таганцев з цього питання наголошував, що ідея «покарання заради покарання» не має виправдання ані практичного, ані теоретичного [41].

Зло, яке заподіюється особі, що є засудженою, позбавленням, яким її піддає держава, витрати народного господарства, які робить держава на облаштування місць для відбування покарань, які є коштовними, організація робіт можливе для

виправдання тільки дійсною або прогнозованою користю, яку держава очікує від кримінального покарання.

М. Бажанов відзначав, що мета покарання полягає у тому, що кримінальне покарання використовується як відплата за вчинені злочинні дії, як процес відновлення зневажливої, злочинними діями, правди та справедливості. Проте, велика кількість науковців категорично не підтримують визнання кари метою покарання [42].

На думку, М. Шаргородського метою покарання являється не що інше, як звичайна форма примітивної помсти. До тих пір, поки в кримінальному покаранні в будь-якій формі буде включена мстивість, то раціональне панування у сфері кримінальної юстиції буде неможливим.

Науковець відзначав, що покарання не має бути відплатою в першу чергу тому, що відплата є безглуздою. Відплата та помста, найчастіше, відповідають почуттям потерпілої сторони, а також певним колам громадянського суспільства. Але як державна політика, що направлена на боротьбу із злочинністю вищезазначені категорії вже давно були визнані малоефективними та відхилені науковою спільнотою.

На думку, І. Ноя, покарання у всіх випадках являється карою, проте з цього жодним чином не випливає, що кара – мета покарання. Дослідник стверджує, що карати заради кари – безглуздо [43].

В. Дуюнов зазначає, що кара являється загальносоціальним поняттям. На думку автора, кара – це відповідна негативна реакція з боку держави, суспільного об'єднання, громадськості або окремих осіб, а віруючі скажуть – Бога, на некоректну поведінку суб'єкта, порушення тої чи іншої норми, тобто норми релігії, моралі [44].

Для прикладу, А. Піонтковський та М. Біляєв зазначали, що покарання являється карою за вчинені злочинні дії, яка обов'язково має передбачати певні обмеження та страждання для особи злочинця [45]. А. Наумов вказує на те, що покарання завжди є карою, тому кожен вид покарання в тому чи іншому ступені

повинен мати каральний зміст. Дослідник В. Грищук, аналізуючи норми статті 50 КК України, відносить кару до змісту покарання.

Позиція багатьох дослідників зводиться до того, що кара базується на позбавленні або обмеженні окремих прав і свобод засудженої особи, що означає заподіяння у примусовий спосіб особі страждань, утисків фізичного, морального або майнового характеру. В цьому контексті варто звернути увагу на позицію науковця В. Дуюнова. Автор наголошує, що біль, страждання, утиски не являються сутністю, невід'ємною складовою чи, тим більше, метою застосування кари. Кара в принципі може існувати і без страждань.

3. Запобігання вчинення кримінальних правопорушень з боку інших членів суспільства (загальна превенція).

Мета загальної превенції (*general prevention*) базується на розширенні впливу покарання на певну кількість осіб з метою їх стримання від вчинення суспільно-небезпечних дій. Важливим питанням у досягненні мети загального попередження являється офіційне висвітлення кримінального закону, а також санкцій, що передбачені за вчинення тих чи інших суспільно-небезпечних дій. У вищезазначеній меті відображається так звана теорія можливих злочинців. Однак, необхідно розуміти, що така мета досягається тільки при повній реалізації принципу невідворотності покарання.

4. Запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень особами, що являються засудженими (спеціальна превенція).

Мета спеціального покарання, тобто спеціальної превенції, базується на організації таких умов, за яких особа, що засуджена за вчинення кримінального правопорушення не буде мати можливості вчинити злочинні дії. Спеціальна превенція відбувається шляхом позбавлення окремих прав і свобод людини, що вчинила правопорушення, її ізоляцію від громадянського суспільства, розрив злочинних взаємозв'язків з членами суспільства, які мають негативний вплив на особу засудженого.

Крім того, здобуття мети спеціальної превенції відбувається через норми кримінального права, які посилюють кримінальну відповідальність для осіб, що

повторно вчинили кримінальне правопорушення. Таким чином, спеціальна превенція повинна здійснювати вплив і на свідомість особи, що є засудженою [46].

Визначення мети покарання є одним з найбільш концептуальних питань кримінального права. За словами І. Ноя, від вирішення зазначеного питання залежить не лише організація великої кількості інститутів цієї галузі права, але і ціленаправлене використання самого кримінального законодавства. Чезаре Беккарія говорив, що мета покарання існує лише в тому, аби завадити винуватому повторно завдати шкоду суспільстві та застерегти інших осіб від вчинення того ж [47, с. 227].

Визначаючи мету покарання, М. Таганцев писав, що виступаючи особистісним стражданням, заподіюваним засудженому за вчинені ним дії, покарання повинне бути організоване таким чином, щоб воно служило або могло служити саме тій меті, яку переслідує держава, караючи.

Позиція окремих вчених зводиться до того, що мета виражає не лише те, що має відбутися в майбутній період, але і те, що варто робити, як і за допомогою яких засобів, до чого прагнути, щоб досягнути бажаного. У цьому й проявляється специфіка мети, що визначає не будь-яке майбутнє, а лише необхідний результат, який здобувається через діяльність. У ній закладене вольове ставлення до зовнішнього світу, процес перетворення в інтересах людини.

Дійсно, під цілями кримінального покарання варто уособлювати результати здійснення покарання, однак не всі результати, а лише бажані для того, хто встановив та використовує це покарання. Саме з цього приводу діючий Закон про кримінальну відповідальність спеціально акцентує увагу на тому, що покарання не має на мені завдання фізичних страждань або приниження людської честі та гідності.

Звичайно, кримінальне покарання може завдати особі засудженого фізичні та моральні страждання, а також принижувати його гідність, однак це не є той результат, якого прагне законодавець і правозастосовчі органи. Таким чином, вищезазначене можна охарактеризувати як неминучий результат застосування покарання, проте це не є метою кримінального покарання.

Цілі покарання, отже, являються похідними від засобу їх здійснення - кримінального покарання і характеризуються об'єктивними рисами кримінального покарання. Слід зазначити, що неможливо ставити перед кримінальним покаранням цілі, що, на основі сутності та механізмів дії кримінального покарання, взагалі не можуть бути його результатами або включаються до змісту самого кримінального покарання.

Показовим являється приклад, коли кримінальне покарання не може забезпечити необхідний результат у разі абсолютної справедливої відмови законодавця від цілі перевиховання засуджених осіб. Аналізуючи цілі покарання в теорії кримінального права України, необхідно зауважити, що згадані цілі створювали та мають створювати необхідні передумови для виміру ефективності кримінального покарання.

Науковці-юристи, ґрунтуючись на філософських принципах та категоріях, формулювали власне бачення змісту та мети покарання. Вищезазначене знайшло своє відображення в роботах Л. Баґрія-Шахматова, М. Бажанова, А. Закарлюка, Й. Ноя, П. Матишевського, А. Степанюка, М. Біляєва, М. Шаргородського та інших.

Проблема визначення мети покарання, на сьогодні, залишається актуальною для великої кількості вчених та філософів, які досліджують галузь кримінального права протягом всієї історії його розвитку. Запропоновано низку концепцій та теорій, які так і не призвели до однозначного трактування даного складного питання.

Проте з низки цих теорій можливо виокремити дві головні групи:

- абсолютні теорії покарання – теорії відплати;
- відносні теорії покарання – теорії досягнення корисної мети.

Серед першої групи теорій покарання виокремлюють теорії матеріальної, діалектичної відплати та теологічні теорії. Дослідники, що являються прибічниками абсолютних теорій не розглядали в покаранні іншого сенсу, аніж єдиної абсолютної ідеї – відплати за вчинені злочинні дії, тобто покарання призначається тій особі, яка вчинила протиправні злочинні дії, як відплата за них.

Теорії божої відплати (теологічні), ґрунтуючись на тому, що злочинні дії являються гріхом, визначали мету покарання – як очищення від цього гріха. Представниками теорії матеріальної відплати являється І. Кант, діалектичної відплати – Ф. Гегель, ідеї яких суттєво вплинули на розвиток правової та філософської думки протягом ХІХ та ХХ століття.

Для прикладу, І. Кант аналізує покарання як форму реальної відплати за вчинений злочин і тому виступав за закріплення різних систем пропорційності злочинних дій та покарання, відплати злом за те зло, яке спричинила особа винного. Наприклад, на думку автора, за вбивство має застосовуватися смертна кара, за злочини майнового характеру – каторга на різний період, за образу – застосування заходів, які принижують особу злочинця.

Дослідників, що підтримують відносні теорії покарання поєднує той факт, що всі вони вбачали сутність та користь покарання в досягненні будь-якої корисної мети. Серед відносних теорій покарання найбільш розповсюдженою вважається теорія залякування, якої і на сьогодні дотримується велика кількість криміналістів Великобританії та США. Модифікацією вищезгаданої теорії є теорія психологічного примушування, яка була сформована відомим дослідником початку ХІХ століття А. Фейєрбахом. Ця теорія являється теорією загального попередження, що базується на тому, що покарання повинне впливати на осіб, утримуючи їх від вчинення злочинних дій. А. Фейєрбах вважав, що покарання повинне завдавати особі злочинця, більшого незадоволення, аніж те задоволення, яке особа отримала від вчинення злочинних дій. Погрозою такого виду покарання є необхідність в утриманні людини від вчинення злочину.

Прибічники теорії спеціального попередження ідеологічно виступають за застосування покарання лише для того, щоб сама винувата особа не вчинила, у майбутньому, нового злочину. Подібні ідеї відстоювали і прихильники теорії виправлення, на думку яких покарання має забезпечити виправлення особистості злочинця, тобто невчинення злочинцем нових суспільно небезпечних дій.

Теорії досягнення покаранням певної мети не могли у повному обсязі задовольнити практичну діяльність, тому в середині ХІХ століття зароджуються так

звані теорії покарання. Загальним для них являється синтез ідей декількох відносних та абсолютних теорій про мету покарання. Прихильники цих теорій в різних трактуваннях визначають метою покарання : відплату, відшкодування, спричиненої злочинними діями моральної шкоди, залякування, виправлення, спеціальну та загальну превенцію.

Норвезький дослідник І. Анденес зауважує, що покарання в загальному вигляді має попереджувальну дію трьох видів [48]:

- може мати ефект залякування;
- може посилювати моральний ефект;
- стимулює особу до правослухняної поведінки.

Для законодавця пріоритетним завданням є досягнення не залякування, а формування заборон та звичок у засудженого. У відповідності до статті 58 Мінімальних стандартних правил поведження із засудженими, метою позбавлення волі є захист громадськості та запобігання вчиненню злочинних дій [49].

Отже, проблема мети покарання залишається актуальною та потребує проведення активної наукової роботи, подальших профільних досліджень. Ретельно дослідивши визначення поняття «покарання», його мету та ознаки в кримінальному праві України переходимо до аналізу міжнародного досвіду застосування покарання у системах кримінального права.

РОЗДІЛ 2. ВИДИ ПОКАРАННЯ ЗА КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОМ УКРАЇНИ ТА ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

2.1 Принципи та класифікація видів покарання в кримінальному законодавстві України

Перед тим, як визначити основні принципи призначення кримінального покарання, варто дослідити питання класифікації принципів права. Так, поширеною являється класифікація, що ґрунтується на поділі усіх принципів права за сферою їх дії на три групи:

- загальноправові;
- галузеві;
- принципи окремих інститутів галузі права.

Однак питання про те, які принципи відносяться до тієї чи іншої групи, на сьогодні, є дискусійним. Н. Васильєв вважає, що до загальноправових принципів належать ті, на яких ґрунтується не лише кримінальне, але й інші галузі права [50]. Необхідно відзначити, що принципи гуманізму, рівності всіх перед законом та законності являються фундаментальними і тому є характерними практично для усіх галузей права.

Галузевими варто визначити принципи, що характерні для окремої галузі права. Для прикладу, можливо виокремити принципи кримінального права. До їх переліку науковці відносять низку принципів, тобто узгоджена точка зору із зазначеного питання відсутня. Слід зазначити, що найбільше заперечення пов'язане із розглядом дослідниками як принципів кримінального права загальноправових принципів.

Цю позицію відстоюють науковці С. Келіна та В. Кудрявцев. На думку вчених, загальноправові принципи являються дієвими через галузеві, а специфічні галузеві принципи є не чим іншим, як специфічними запереченнями загальноправових принципів [51]. Дослідниця Т. Непомняща стверджує, що до переліку кримінально-правових принципів варто включити такі принципи: економії судових репресій, невідворотності відповідальності, особистої відповідальності.

На основі проведеного аналізу можна говорити, що принципами кримінального права як галузі права являється принцип відповідальності тільки за ті дії, які у відповідності до закону є злочинними (*nullum crimen sine lege*), принцип диференціації відповідальності, принцип персонального характеру кримінальної відповідальності, невідворотності кримінальної відповідальності за вчинені злочинні дії та принцип економії каральних засобів. Як згадувалось попередньо, крім загальноправових принципів та принципів кримінального права варто виокремити також принципи інституту галузі права. Зокрема, це стосується принципів призначення покарання.

«Принципи певного інституту визначають його зміст. Вони являються найбільш вузькими за сферою своєї дії. Ці принципи можуть бути досить нестандартними, діяти локально та не поширюватися на всю систему права повністю або на окрему галузь». Велика кількість науковців досліджували визначення принципів призначення покарання.

Зокрема, А. Соловйов трактує принцип призначення покарання – як закріплені у нормах кримінального та кримінально-процесуального права положення, що визначають підстави, умови та порядок застосування кримінального покарання. М. Бажанов говорить, що принципи призначення покарання являються вихідними положеннями, що закріплені у нормах кримінального законодавства, які визначають діяльність судових органів із застосування покарання до злочинців.

Трактування принципів призначення покарання як «положень» виникає певну неузгодженість, так як це суперечить етимологічному значенню цього поняття: термін «принцип» має латинське походження від слова *principium* (основа), що означає вихідну ідею, засаду, що лежить в основі певного процесу, явища. М. Бажанов відносить до принципів призначення покарання визначеність покарання, обґрунтованість та обов'язковість мотивування його у вирокі.

Дослідник В. Полтавець виокремлює таку систему принципів призначення кримінального покарання[52]:

- загальні та галузеві принципи кримінального права, що специфічно проявляються у призначенні покарання: гуманізм, законність, справедливість тощо;
- спеціальні принципи інституту призначення покарання – економія заходів примусу, індивідуалізація покарання.

Позиція науковця Є. Полянського ґрунтується на тому, що до принципів інституту призначення покарання варто відносити економію каральних засобів, індивідуалізацію покарання та доцільність. Аналіз низки наукових джерел свідчить про те, що велика кількість вчених до принципів включають або окремі правила призначення покарання, або окремі вимоги.

На нашу думку, до принципів призначення покарання варто відносити принципи індивідуалізації та справедливості покарання. Питання стосовно принципу індивідуалізації покарання у науковій літературі активно обговорюється і сьогодні. Окремі вчені взагалі заперечують необхідність виділення такого принципу. Зокрема, на думку В. Бурлакова, в принципі індивідуалізації покарання відсутній самостійний зміст та, існуючи як втілення ідей доцільності, гуманізму, справедливості, вона може розглядатися як певний процес використання принципів призначення покарання або як результат їх використання, але сама принципом не являється. Інші науковці, навпаки, вважають індивідуалізацію одним із ключових принципів призначення покарання [53].

Варто звернути увагу на те, що дослідуючи даний принцип, окремі автори фактично прирівнюють його до положень норми про загальні засади призначення покарання. І. Карпець зазначає, що індивідуалізація покарання являється принципом, що ґрунтується на урахуванні характеру та ступеня суспільної небезпеки вчиненого кримінального правопорушення, особи злочинця, пом'якшуючих та обтяжуючих обставинах.

Багато науковців пропонують більш широке трактування вищезгаданого принципу. Так, згідно з твердженнями Г. Анашкіна, індивідуалізація покарання базується в урахуванні: характеру та ступеня суспільної небезпеки вчиненого злочину; особи злочинця; пом'якшуючих та обтяжуючих обставин; ступеня участі підсудного у вчиненні злочинних дій [54].

Отже, індивідуалізація покарання виглядає як конкретизація судовим органом виду та розміру примусу від імені держави, який призначається особі, що вчинила злочинні дії, залежно від особливостей даного злочину та його суб'єкту. Сутність принципу індивідуалізації покарання у повній мірі не охоплюється поняттям та змістом засад призначення покарання, він являється набагато ширшим.

Стаття 65 КК України містить тільки законодавчі передумови індивідуалізації кримінального покарання. Як зазначає Ю. Мельникова, індивідуалізація покарання полягає, з одного боку, в призначенні справедливого покарання, що є співрозмірним до тяжкості вчинених злочинних дій та суспільної небезпеки особи злочинця, а з

іншого боку – визначення міри кримінального та правового впливу, що повністю сприяла б досягненню основних цілей кримінального покарання.

Дане трактування сутності індивідуалізації покарання дає змогу виключити можливість уподібнення принципу індивідуалізації покарання та загальних засад призначення покарання. Принцип індивідуалізації покарання, в свою чергу, законодавчо закріплений у ряді норм КК.

Так, індивідуалізація кримінального покарання передбачена нормами Закону про кримінальну відповідальність, а саме нормами про відповідальність та покарання співучасників у кримінальному правопорушенні (ст.29, ст.30 КК, ч.4 ст.68 КК). Важливим фактором у індивідуалізації покарання являється з'ясування питання щодо стадії вчинення кримінального правопорушення (ст.16, ст.68 КК). Крім цього, засобом індивідуалізації покарання є інститут обставин, що пом'якшують або обтяжують покарання (ст.66, ст.67 КК) [57, с. 147].

Глобальне значення для індивідуалізації покарання відіграє конструкція санкцій Особливої частини Закону про кримінальну відповідальність як відносно-визначених та альтернативних. Розглядаючи принцип призначення покарання, окрему увагу варто звернути на принцип справедливості покарання. Хоча КК України не містить прямої вимоги на призначення саме справедливого покарання, проте такий логічний висновок впливає на основі огляду загальних засад призначення покарання.

Крім того, згідно ч.2 ст.65 КК України особа, що вчинила кримінальне правопорушення, має бути призначене покарання, яке являється достатнім та необхідним для її виправлення та попередження нових кримінальних правопорушень. У 2008 році законодавець доповнив вищезгадану статтю КК України реченням наступного змісту: «Більш суворий вид покарання з числа передбачених за вчинене кримінальне правопорушення призначається лише у разі, якщо менш суворий вид покарання буде недостатній для виправлення особи та попередження нових кримінальних правопорушень».

Отже, у такий спосіб було сформульовано та підтверджено принцип справедливості покарання. На нашу думку, справедливість призначення покарання у

майбутніх періодах має визначатися з урахуванням інтересів усіх сторін кримінально-правових відносин (держави, потерпілого, обвинуваченого, інших осіб) і, як наслідок, бути врахованою до переліку основних принципів призначення покарання [55].

У даному випадку необхідно враховувати прийняті Комітетом міністрів Ради Європи Рекомендації щодо положення потерпілого у рамках кримінального права та процесу (1985 р.) [56].

Виходячи з того, що системи кримінального правосуддя були сформовані з огляду на норми, що стосуються відносин між державою та злочинцем, саме такі системи будуть сприяти лише поглибленню проблем потерпілого. У такому випадку варто приділяти більше уваги саме дослідженню завданої потерпілому фізичної, моральної, матеріальної шкоди та розглядати шляхи, що будуть сприяти задоволенню потреб потерпілого на всіх етапах кримінального процесу і, в підсумку, посприяють примиренню сторони потерпілого та обвинуваченого [58, с. 177].

Це раціональний крок, оскільки покарання має усвідомлюватися засудженим як об'єктивний результат його власним діям. Межею покарання являється межах самих дій злочинця. Таким чином, лише призначення справедливого покарання буде сприяти реалізації основних цілей покарання та дасть змогу запобігти вчиненню помилок у судовій практиці.

Покаранням, що передбачені статтею 51 КК України притаманні певні специфічні риси, що дають змогу класифікувати ці покарання за критеріями.

Критеріями класифікації покарання можуть бути:

- суб'єкт, до якого застосовується покарання;
- юридична значущість;
- відсутність або наявність обмежень майнового характеру;
- зв'язок з ізоляцією від громадськості;
- можливість або неможливість застосування певного виду покарання у випадках, коли воно не передбачене санкцією статті Особливої частини Закону про кримінальну відповідальність.

Суб'єкт, до якого застосовується покарання є критерієм класифікації покарань на :

1. Загальні, серед яких :

- покарання, що можуть застосовуватись до будь-яких осіб, що визнані винними у вчиненні кримінального правопорушення (позбавлення волі на певний строк, штраф);
- покарання, що не можуть застосовуватись до окремих категорій осіб (арешт, довічне позбавлення волі, обмеження волі, виправні роботи, громадські роботи). Для прикладу, громадські роботи не застосовуються до осіб, які визнані інвалідами першої або другої групи, вагітним жінкам, особам, що досягли пенсійного віку, військовослужбовцям строкової служби (ч. 3 ст. 56 КК України).

2. Спеціальні – покарання, які застосовуються тільки до певного кола осіб. Наприклад, покарання у вигляді позбавлення військового звання, рангу, чину може бути застосоване тільки до особи, що має таке звання, ранг, чин тощо (ст. 54, ст. 55, ст. 58, ст. 58, ст. 62 КК).

За юридичною значущістю покарання класифікуються на :

- покарання, які можуть застосовуватися тільки як основні – основні покарання;
- покарання, які можуть застосовуватися тільки як додаткові – додаткові покарання;
- покарання, які можуть бути застосовуватися як основні, так і додаткові. Дана класифікація покарань відіграє важливу кримінально-правову роль, в першу чергу, для реалізації принципу індивідуалізації покарання.

Критерій відсутності або наявності обмежень майнового характеру дає змогу класифікувати на :

- покарання, які пов'язані з обмеженнями майнового характеру (штраф, конфіскація майна, виправні роботи, службові обмеження для військовослужбовців);

- покарання, які не пов'язані з обмеженнями майнового характеру (усі інші види покарань, окрім зазначених).

За зв'язком з ізоляцією від громадськості покарання поділяються на :

- покарання, що пов'язані з ізоляцією від громадськості (арешт, позбавлення волі на певний строк, довічне позбавлення волі тощо);
- покарання, що не пов'язані з ізоляцією від громадськості (усі інші види покарань, окрім зазначених).

Дана класифікація покарань має першочергове значення для систем кримінально-виконавчого права.

Важливе місце у судовій практиці займає класифікація покарань згідно можливості або неможливості призначення певного виду покарання у випадках, коли воно не передбачене санкцією статті Особливої частини КК. За даним критерієм виокремлюють покарання, які :

- не можуть бути призначені за умови, що вони не передбачені як основні або як додаткові санкцією статті Особливої частини КК (окрім випадків призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом – ст. 69 КК);
- можуть бути призначені за умови, що вони не передбачені санкцією статті Особливої частини КК (штраф – основне покарання; позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю – як додаткове покарання);
- не передбачені санкцією статті Особливої частини КК. До даної групи покарань належить позбавлення військового спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу.

У процесі призначення покарання, у кожному конкретному випадку суди повинні враховувати ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, характеристику особи злочинця, дані про нього, обставини справи, які обтяжують та пом'якшують покарання. Особі, що вчинила кримінальне правопорушення, має бути призначене покарання, що являється достатнім та необхідним для виправлення особи злочинця та попередження нових кримінальних правопорушень [59, с. 187].

Основне покарання – покарання, що не може додаватися до інших покарань та використовується тільки як самостійне покарання за кримінальне правопорушення. Ці покарання являються найбільш суворими обмеженнями та позбавленнями прав та свобод злочинця, які використовуються лише самостійно і не можуть додаватися одне до одного або поєднуватися.

У відповідності до ч. 4 ст. 52 КК України за одне кримінальне правопорушення може бути призначене тільки одне основне покарання, що передбачене в санкції статті Особливої частини КК. Призначення іншого покарання, яке не вказане в санкції основного покарання, може відбуватись лише у випадках :

- переходу до більш м'якого виду покарання – ст. 69 КК;
- заміни покарання чи його невідбулої частини більш м'яким покаранням (ст. 82, ст. 85-87 КК).

Покараннями, що можуть використовуватись тільки як основні, є:

- громадські роботи;
- виправні роботи;
- службові обмеження для військовослужбовців;
- арешт;
- обмеження волі;
- позбавлення волі на певний строк;
- довічне позбавлення волі;
- тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців.

Додаткове покарання – покарання, що у випадку та порядку, передбачених КК України, додається до основного покарання за кримінальне правопорушення та не може використовуватись самостійно. У відповідності до ч. 4 ст. 52 КК до основного покарання за кримінальне правопорушення може бути приєднане одне або кілька додаткових покарань. Додаткові покарання відіграють роль «обтяжувача» основного покарання, враховуючи характер суспільної небезпеки правопорушення та особи, що його вчинила.

Верховний Суд України, керуючись тим, що додаткові покарання відіграють колосальну роль у запобіганні вчинення нових кримінальних правопорушень як самим засудженим, так і третіми особами, вказує на необхідність обговорення питання щодо використання поряд з основним покаранням відповідного додаткового покарання при постановленні вироку судовими органами [60].

При цьому необхідно враховувати, що додаткові покарання можуть додаватися до будь-яких видів основного покарання, що передбачені санкцією статті Особливої частини КК України. До переліку покарань, що можуть використовуватися як додаткові покарання, належать :

- конфіскація майна;
- позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу.

Покарання, що можуть використовуватися як основні, так і додаткові – покарання, які у залежності від обставин справи, можуть бути застосовані або як самостійне покарання за кримінальне правопорушення, або у відповідності до КК, додається до іншого, основного покарання як додаткове.

У відповідності до ч. 3 ст. 52 КК України, покараннями, що можуть використовуватися як основні, так і додаткові, є:

- штраф;
- позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю.

Закон про кримінальну відповідальність допускає використання вищезгаданих видів покарань одночасно: у такому випадку одне з цих покарань застосовується як основне, а друге – як додаткове покарання. Однак, до особи, що визнана винною у вчиненні одного й того ж кримінального правопорушення, не може бути застосовано покарання у вигляді штрафу (або позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю) як основне і водночас як додаткове покарання.

Класифікація покарань може відбуватись і за іншими підставами. Система та види покарань перебувають у процесі постійної трансформації (посилюються або пом'якшуються) у залежності від домінування однієї чи іншої мети покарання.

Дослідивши принципи та класифікацію видів покарання в кримінальному законодавстві України, розглянемо такі види покарання, як арешт, позбавлення волі та довічне позбавлення волі у контексті порівняння кримінального права України та зарубіжних держав.

2.2 Застосування кримінального покарання у вигляді арешту за кримінальним законодавством України та зарубіжних держав

Арешт – як окремий вид покарання сформувався із короткострокового позбавлення волі, що існувало за часів Союзу Радянських Соціалістичних Республік. З ухваленням у 2001 році Закону про кримінальну відповідальність в Україні виникло два різних види покарань – позбавлення волі та арешт.

Таку тенденцію активно можна спостерігати у кримінальному праві зарубіжних держав. Арешт та позбавлення волі співіснують як два окремі покарання у межах існуючої системи покарань. Однак, даний факт притаманний не усім державам. У кримінальному законодавстві окремих держав позбавлення волі закріплено як єдиноможливе покарання, яке пов'язане з ув'язненням засудженої особи.

Існує низка світових держав, де успішно практикується застосування короткострокового позбавлення волі, тобто мінімальний термін призначення якого є меншим за один рік. Таким державами є Данія, Німеччина, Республіка Болгарія, Польща.

Поряд із позбавленням волі, арешт – як вид покарання застосовується в Україні, Грузії, Білорусі, Російській Федерації, Іспанії, Литві, Китайській Народній Республіці, Латвії, Японії, Корейській Народній Республіці, Киргизькій Республіці, Корейській Народній Демократичній Республіці.

На нашу думку, законодавці зазначених країн, свідомо відмовились від застосування такого виду покарання, як короткострокове позбавлення волі та включили арешт до національних систем покарань, що пов'язано із недосконалістю та малоефективністю застосування короткострокового позбавлення волі, про що свідчить низка наукових джерел.

Досліджуючи міжнародне законодавство, варто виокремити дві групи країн: країни, де арешт застосовується одночасно із застосуванням позбавлення волі (Литва, Грузія, Білорусь, Латвія, Росія, Іспанія, Китай, Корейська Народна Республіка, Корейська Народна Демократична Республіка, Японія), та такі країни, де арешт не застосовується [61; 62; 63; 64; 65; 66; 67; 68; 69].

Серед країн, де арешт, як вид покарання, не застосовується та існує позбавлення волі – як єдиноможливе покарання, поєднане з ув'язненням засудженої особи, можливо виділити дві групи: країни, де відсутні короткі строки позбавлення волі та країни, де існує короткострокове позбавлення волі. На нашу думку, перша група країн обрала шлях скорочення в'язничних санкцій, що відповідає тенденціям розвитку міжнародного законодавства щодо покарання. До другої групи країн належать Німеччина, Польща, Болгарія, Австрія, Данія, Нідерланди, Швейцарія, Швеція, Соціалістична Республіка В'єтнам [70; 71; 72; 73; 74; 75; 76; 77].

У свою чергу, країни, де практикується застосування короткострокового позбавлення волі, можливо розділити на 2 групи : країни, де найменший строк позбавлення волі складає декілька днів (Швейцарія, Нідерланди, Австрія, Данія), та країни, де найменший строк позбавлення волі складає не менше одного місяця (Швеція, Болгарія, Німеччина, Польща, Соціалістична Республіка В'єтнам).

Серед країн, де встановлено застосування короткострокового позбавлення волі, можливо виділити ті, кримінальне законодавство яких передбачає спеціальні умови для відбування короткострокового позбавлення волі. До переліку цих країн відносяться : Швейцарія, де у ст. 37 bis КК сказано, що за умови призначення особі тюремного ув'язнення на строк, що менший за три місяці, до даної особи застосовуються приписи до арешту; Болгарія, де короткострокове позбавлення волі застосовується з допомогою спеціальних виправних будинків.

Дослідивши кримінальне законодавство іноземних країн, де арешт не відокремлюється як самостійний вид покарання, можна зробити певні висновки. Існування у великій кількості країн світу короткострокового позбавлення волі дає змогу говорити про неможливість усунення із законодавств цих країн покарань, що пов'язані із фізичною ізоляцією особи злочинця від громадськості, яким характерні нетривалі строки.

Дана неможливість, на наш погляд, може бути пов'язана з тим, що фізичній ізоляції особи засудженого від громадськості, навіть за злочин малої тяжкості та на нетривалі строки, характерний вагомий виправний та каральний ефект, який може забезпечити більш високу результативність покарання у контексті подальшої поведінки злочинця. Такий вплив і обумовлює результативність такого виду покарання.

Проте, результативність не завжди являється максимальною, що може бути підтверджено тим фактом, що низка країн світу відмовилася від застосування короткострокового позбавлення волі, замінивши цей вид покарання на окреме покарання у вигляді арешту задля підвищення результативності ув'язнення злочинця на короткі строки, використовуючи специфічні властивості, які є притаманними для цього виду покарання.

Однією з держав, у кримінальному праві якої існує такий вид покарання, як арешт, є й Україна. Однак, покарання у вигляді арешту, як було сказано попередньо, притаманне не лише для нашої держави. Згідно ст. 54 КК Російської Федерації, арешт базується на триманні особи засудженого в умовах ізоляції від громадськості та встановлюється на період від одного до шести місяців.

Окрім того, законодавці РФ зазначають з приводу строку призначення арешту, що у разі заміни обов'язкових чи виправних робіт на арешт, даний вид покарання може бути призначений і на строк, що є меншим, ніж один місяць.

Стосовно суб'єктів, до яких може застосовуватись арешт, то поряд із загальними вимогами до осіб (фізичні осудні особи, що досягли віку кримінальної відповідальності) існують також і спеціальні вимоги: арешт не може застосовуватись до осіб, які не досягли до моменту винесення вироку судом 16-

річного віку, а також арешт не може бути застосований до вагітних жінок та жінок, які мають дітей віком до 14-ти років. Якщо говорити про окрему категорію засуджених – військовослужбовців, то вони знаходяться під арештом на гауптвахті.

Арешт застосовується до неповнолітніх за умови, що вони досягли 16-річного віку до моменту проголошення вироку судом, строком від одного до чотирьох місяців. КК Російської Федерації відзначає відносно велику суворість даного виду покарання, як арешт, акцентуючи, що він базується на глибокій ізоляції від громадськості. У системі покарань РФ місце арешта, як виду покарань, було визначене поміж обмеженням волі та утриманням в дисциплінарній військовій частині, більш суворим за яке є позбавлення волі.

У загальному вигляді, в Особливій частині Кримінального кодексу Російської Федерації міститься 260 статей, які мають 536 санкцій, із них – як вид покарання передбачені у 142 санкціях, тобто у 26,66 % санкцій [78].

У відповідності до ст. 54 КК Республіки Білорусь арешт полягає в утриманні засудженої особи в умовах ізоляції від суспільства та встановлюється на строк від одного до шести місяців. Арешт не може бути застосований до чотирьох категорій засуджених осіб:

- до осіб, які не досягли 16-ти річного віку;
- до вагітних жінок;
- до самотніх чоловіків, жінок, що мають дітей у віці до 14-ти років або дітей інвалідів;
- до осіб, що є інвалідами I та II групи.

Стаття 114 КК Республіки Білорусь містить особливості застосування арешту до неповнолітніх осіб. Так, арешт застосовується осіб чоловічої статі, що досягли 16-ти річного віку на момент винесення судом вироку та встановлюється на строк від 15-ти діб до 3 місяців.

Таким чином, виходячи зі змісту ст. 114 КК Республіки Білорусь, арешт не може бути взагалі застосований до неповнолітніх осіб жіночої статі. До неповнолітніх осіб чоловічої статі встановлюється скорочений строк арешту.

Військовослужбовці, за КК Республіки Білорусь, як і в Російській Федерації, відбуваються арешт на гауптвахті.

КК Литовської Республіки встановлює два види кримінально-караних діянь: кримінальний проступок та злочин. У відповідності до ст. 42 КК Литовської Республіки, арешт може бути застосований як за вчинення кримінального проступку, так і за вчинення злочину.

Причому як вид покарання за злочин, арешт вважається досить суворим покаранням, про що можна стверджувати, проаналізувавши розташування арешта в системі покарань поміж обмеженням волі та позбавленням волі на певний строк.

Як покарання за кримінальний проступок, арешт є найтяжчим покаранням та знаходиться на шостій позиції в переліку покарань після обмеження волі. Законодавець Литовської Республіки зараховує арешт до покарань, що пов'язані із позбавленням волі.

Такий висновок впливає згідно аналізу змісту ст. 11 КК Литовської Республіки, де злочин визначений як небезпечне та заборонене КК діяння (дія або бездіяльність), за вчинення якого передбачається застосування покарання у вигляді позбавлення волі (отже, якщо арешт застосовується як покарання за вчинення злочинів, то він може бути розглянутий як форма або вид позбавлення волі); та згідно ст. 12 КК Литовської Республіки, де визначено поняття кримінального проступку – небезпечне та заборонене КК діяння (дія або бездіяльність), за вчинення якого передбачене застосування покарання, яке не є пов'язаним з позбавленням волі, за виключенням арешту (звідси також стає очевидним, що арешт являється виключенням та відноситься до позбавлення волі).

Відмінність між арештом, що призначається за вчинення злочину, та арештом, що призначається за вчинення проступку, полягає тільки в строках покарання (за вчинення кримінального проступку – від 10 до 45 діб, за вчинення злочину – від 15 до 90 діб).

Безумовно, позитивною особливістю Кримінального кодексу Литовської Республіки є той факт, що у порівнянні з КК України, Білорусі та Російської Федерації в ньому конкретизується місце відбування арешту – арештний дім. Проте

не зазначаються умови утримання засуджених осіб в таких місяцях, на відміну від Кримінальних кодексів України, Російської Федерації та Білорусі, де акцентується увага на ізоляції засуджених осіб від громадськості.

Важливо відзначити, що в разі призначення арешту на строк до 45 діб, судовий орган може встановити його відбування у вихідні дні. Законодавець Китайської Народної Республіки регламентує арешт у Кримінальному кодексі, визначаючи його – як вид покарання «короткостроковим арештом», тобто акцентуючи увагу на одній з головних рис арешту – його короткостроковості. Як вид покарання, арешт у КНР може бути призначений на строк від 1 до 6 місяців. Особи, що засуджені до цього покарання знаходяться під контролем органів громадської безпеки.

Протягом відбування покарання, засудженому до короткострокового арешту надається можливість 1 або 2 дні перебувати вдома. Перебіг строку короткострокового арешту стартує з моменту проголошення вироку судом. КК Іспанії відповідно до тривалості та характеру розділяє покарання на невеликі, менш суворі та суворі.

Арешт, як вид покарання, відноситься як до менш суворих покарань, так і до невеликих покарань – відмінність заключається лише в строках призначеного покарання. До переліку менш суворих покарань відносять арешт на строк від 7 до 24 вихідних днів, до невеликих покарань відносять арешт на строк від 1 до 6 вихідних днів, тобто арешти в Іспанії відбуваються засудженими тільки у неробочі дні тижня.

У відповідності до ст. 37 КК Іспанії, арешт на неробочі дні призначається на 36 годин, що становить 2 дні. Максимальним строком арешту є 24 вихідні дні, за виключенням, коли арешт застосовується взамін покарання, що передбачає тюремне ув'язнення. Засуджені особи відбувають арешт у виправних закладах, які є максимально наближеними до місця проживання злочинця, де є вільні місця, кожної суботи та неділі.

Аналіз кримінального права іноземних держав дає змогу отримати певні висновки стосовно міжнародного досвіду в питаннях правової регламентації такого виду покарання, як арешт. У більшості країн світу арешт визнається доволі суворим

видом покарання. Про це свідчить його наближеність до позбавлення волі в системі покарань та режим його виконання і відбування, що відзначається суворістю, яка досягається шляхом застосування великої кількості правових обмежень.

Арешт являється відносно короткочасним покаранням, його строк не більший за шість місяців. Крім того, арешт має здійснюватися лише в спеціально створених для цього місцях, установах, проте на даний факт не вказівка у КК держав. Також арешт, як правило, застосовується за злочинні дії невеликого або середнього ступені тяжкості, а інколи й за кримінальні проступки.

На нашу думку, існування арешту, як виду покарання, у багатьох державах світу свідчить про неможливість усунення з національних законодавств покарань, які є пов'язаними з ізоляцією засудженого від громадськості, яким характерні нетривалі строки. Це пов'язано з тим, що покаранням, які пов'язані з ізоляцією засудженого від громадськості, навіть за невеликі-середні злочини та нетривалі строки, характерний достатній каральний ефект, що має на мені здійснення серйозного впливу на особу засудженого.

Однак визначальним моментом у цьому питанні являється не наявність карального ефекту покарання, а саме наявність випадків, коли записані у КК цілі покарання можуть бути досягнуті тільки за умови застосування короткострокового покарання, що пов'язане з ізоляцією засудженого від громадськості.

Існування такого виду покарання у кримінальному законодавстві дає змогу не застосовувати покарання у вигляді позбавлення волі, якому характерні тривалі строки, що дозволяє дотримуватися базових принципів призначення покарання, а саме принципу відповідності кримінального правопорушення і покарання, оскільки покарання, які характеризуються короткочасною ізоляцією засудженої особи від громадськості мають призначатися за кримінальні правопорушення, що не являються тяжкими [79, с. 418].

Ключовою метою короткострокового покарань, що пов'язані з ізоляцією злочинця від громадськості, на нашу точку зору, являється припинення антисуспільної діяльності винного та попередження вчинення ним нових кримінальних правопорушень, використовуючи фізичну ізоляцію, яка досягається

шляхом встановлення суворих режимних правових обмежень та заборон, яких зазнає засуджена особа під час відбування такого покарання.

2.3. Позбавлення волі – як вид покарання за кримінальним правом України та зарубіжних держав

Позбавлення волі на певний строк – це одне з найбільш суворих видів кримінальних покарань, що застосовується за вчинення кримінальних правопорушень, які є суспільно небезпечними та полягає у примусовій ізоляції засуджених осіб на визначений строк у спеціально відведених для цього кримінально-виконавчих установах закритого типу та поєднується з обмеженням прав та свобод засудженого (свободи спілкування, свободи пересування, вибору роботи, діяльності) та з жорстким регламентом часу роботи та відпочинку.

Зміст покарання у вигляді позбавлення волі являється своєрідною юридичною формою, яка виражає потребу карати злочинців у суворо визначений спосіб. Без такої юридичної форми відсутнє покарання. Тільки за умови її наявності покарання у вигляді позбавлення волі стає правомірним актом примусу від імені держави.

З допомогою такої юридичної форми в систему боротьби із кримінальними правопорушеннями включається організуюче начало, яке забезпечує недопустимість прийняття свавільних рішень, устанавлюється комплекс складових, що формують зміст покарання у вигляді позбавлення волі. Використовуючи дану юридичну форму, конкретизується науково обгрунтована межа каральної діяльності з боку держави як з якісного, так і з кількісного боку.

Така межа не може бути порушена ні судом, який призначає позбавлення волі, ні іншими органами, які виконують це покарання, ні особами, які є засудженими до позбавлення волі. Саме ця юридична форма забезпечує таку позицію, згідно з якою засуджений вступає у спеціальні правові відносини з державою і отже, набуває нового правового статусу, що в результаті сприяє появі додаткових юридичних позбавлень та обов'язків, обмежень або зміни ряду прав та свобод.

Суть позбавлення волі заключається в тому, що засуджена особа наділяється важливим правовим обов'язком – перебування у спеціальній установі, що належить державі в межах терміну, встановленого вироком суду. Специфічні правові обмеження – як складові кари при позбавленні волі вирізняють дане покарання посеред інших, роблять його найбільш суворим у загальній системі покарань.

До складових елементів кари варто відносити, в першу чергу, позбавлення засудженого особистої свободи, права вільного пересування, вибору місця проживання, роду занять, його характеру, обмеження права визначати спосіб життя. У зазначених складових в певній мірі проявляється соціальний та психологічний аспекти позбавлення волі, так як засуджена особа обмежується в доступу до ЗМІ, у правах не недоторканість житла, таємниці листування, на працю, відпочинок тощо.

Значущим елементом кари являється позбавлення засудженої особи фізичної свободи, що виражається в повній ізоляції засудженого від громадськості на строк, визначений вироком суду, розміщенні засудженої особи в спеціальній установі, яка охороняється від імені держави.

Ключовою рисою позбавлення волі, що демонструє його сутність, є ізоляція засудженої особи від громадськості. Передусім вона пов'язана з обмеженням духовних та фізичних контактів засудженого, скороченням соціальних функцій та зв'язків. Крім того, вона передбачає окреме тримання різних категорій засуджених осіб, порядок їх контактів в межах однієї спеціалізованої установи.

Тому засуджений до позбавлення волі, так як він знаходиться в умовах ізоляції, має вести спеціалізований, у відповідності до закону, спосіб життя, що відрізняється від повсякденного способу життя на волі. У наукових джерелах зустрічається велика кількість різних термінів, які трактують позбавлення волі – «ізоляція від громадськості», «ізоляція від зовнішнього світу». Однак, ці терміни являються умовними.

Термін «ізоляція від зовнішнього світу» недосконало інтерпретує характер та зміст позбавлення волі. Абсолютна ізоляція від зовнішнього світу при позбавленні волі не застосовується. Про такий вид ізоляції доречно говорити тільки в тому

випадку, якщо засуджена особа втратила будь-які потенційні зв'язки із зовнішнім світом, зокрема зі своїми родичами, близькими тощо.

Термін «ізоляція від громадськості» більш точно виражає сутність позбавлення волі – як виду покарання. Засуджені, перебуваючи в установах відбування покарання, мають право на зустрічі зі своїми родичами та іншими особами, зокрема адвокатами, їм дозволено читати книги, газети, підтримувати контакт з вільнонайманим персоналом, представниками організацій та колективів. Крім того, окремим категоріям засуджених осіб, за певних умов, можуть бути дозволені короткострокові залишення місць позбавлення волі.

Позбавлення волі – як вид кримінального покарання, характеризує специфічний каральний режим, який встановлюється в установах виконання покарання та постійний контроль за його виконанням засудженими особами, а також можливість застосування до осіб, що порушують режимні вимоги, низки примусових заходів.

Досліджуючи поняття «позбавлення волі», варто визначити сутність та зміст цього виду кримінального покарання. Під сутністю прийнято розуміти те основне, що характеризує предмет, його внутрішні найважливіші сторони, його природу, глибинні процеси, які відбуваються в ньому, а під змістом – те, що розкриває суть. Сутність покарання у вигляді позбавлення волі виражається в карі, а різні складові елементи карі, про які йшлося попередньо, і являються його змістом.

Даний вид покарання характеризується серйозним виправним та трудовим впливом на членів суспільства, що вчинили кримінальне правопорушення та проведенням з ними робіт виховного характеру. У відповідності до ст. 86 Кримінально-виконавчого кодексу України вид колоній, в яких засуджені особи відбувають покарання, визначається центральним органом виконавчої влади з питань виконання покарань.

Позбавлення волі на певний строк являється одним з видів строкових покарань, тим самим відрізняючись від довічного позбавлення волі. Даний вид покарання використовується як основний, і тільки у випадках, що передбачені

статтями Особливої частини чинного КК України. Це покарання застосовується до будь-якої особи як самотійно, так і разом з додатковими.

З огляду на суворість покарання, позбавлення волі на певний строк використовується тільки тоді, коли досягнення цілей покарання, а саме виправлення засуджених осіб, з допомогою застосування інших видів покарання неможливе. У разі, якщо санкція статті КК, за якою засуджується винна особа, передбачає позбавлення волі на певний строк альтернативно з іншими, більш м'якими видами покарань, у вироку суд повинен мотивувати, чому призначається або не призначається саме такий вид покарання.

Стаття 63 КК України встановлює єдині для всіх кримінальних правопорушень межі визначення строку позбавлення волі: від 1 до 15 років, за виключенням випадків, які передбачені Загальною частиною КК України. Таким чином, законодавцем встановлюється більш жорсткі строки позбавлення волі, нижня межа визначається в 1 рік, окрім випадків, коли таке покарання застосовується до осіб, які не досягли до вчинення кримінального правопорушення 18-ти річного віку – нижня межа визначена в 6 місяців (ч. 1 ст. 102 КК України).

В санкціях статей Особливої частини КК України вказуються конкретні межі строків позбавлення волі. Нижня межа строку позбавлення волі в ряді статей КК може бути не зазначена. У випадку, якщо нижня межа позбавлення волі не зазначена, мінімальний строк позбавлення волі передбачається згідно ст. 63 КК України, а саме 1 рік.

Особі, яка до вчинення кримінального правопорушення не досягла 18-ти річного віку, покарання у вигляді позбавлення волі може застосовуватись на строк не більше 10 років, а у випадку вчинення злочинцем особливо тяжкого злочину, що поєднаний з умисним позбавленням людини життя, - 15 років (ст. 102 КК України).

Покарання у виді позбавлення волі не застосовується до неповнолітніх осіб, які вперше вчинили кримінальне правопорушення невеликої тяжкості. Остаточне покарання у вигляді позбавлення волі, що призначене як сукупність вироків кримінальних правопорушень або злочинця, який вчинив правопорушення у віці до 18-ти років, не може становити більше, ніж 15 років. Закон про кримінальну

відповідальність України не передбачає заміни інших видів покарань (виправних робіт, штрафів тощо) на позбавлення волі.

Однак, являється можливою заміна позбавлення волі строком не більше 2 років, на основі обставин справи та особи злочинця, на службове обмеження для військовослужбовців (ст. 58 КК) та тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців (ст. 62 КК) на той же строк.

У інших зарубіжних країнах позбавлення волі являється основним видом покарання, тобто не може призначатись додатково до іншого виду та має на меті різні цілі (виправлення, заробітну плату, ресоціалізацію). Нині, в більшості названих держав (окрім Франції) існує єдиний вид позбавлення волі – тюремне ув'язнення, що проявляється в різних модифікованих варіантах, каторжні роботи – як вид позбавлення волі скасовані у всіх державах [80].

Інститут скорочення термінів позбавлення волі є специфічною інституцією кримінального права окремих іноземних держав. Строк позбавлення волі, який призначений судом спочатку, може істотно змінюватися при його реальному відбуванні злочинцем. Так, в Сполучених Штатах Америки скорочення строків позбавлення волі є можливим у відповідності до закону практично всіх штатів (окрім Каліфорнії).

Воно здійснюється тюремною владою і підставою для цього процесу являється відмінна поведінка засудженого. Скорочення строку в кінцевому рахунку може слугувати:

- до дострокового виникнення питання про умовно-дострокове звільнення засудженого (УДО);
- до безумовного дострокового звільнення, у випадку, якщо вирок був визначеним.

Також можливість скорочення строків позбавлення волі передбачена і у Франції. Критерієм для розгляду є відмінна поведінка засудженого (ст. 721 КПК Франції). Рішення стосовно скорочення строку позбавлення волі приймає суддя з виконання покарань, враховуючи позицію комісії з виконання покарань, однак скорочення може відбуватись у такому порядку: кожен рік ув'язнення скорочується

на 3 місяці, або кожен місяць скорочується на 7 днів – при застосуванні позбавлення волі строком до 1 року.

У Великобританії існує лише один вид позбавлення волі – тюремне ув'язнення, яке може поділятися в залежності від його терміну. Мінімальний строк, який може бути призначений за 1 злочин становить 1 день, максимальний – 25 років. Крім того, існує й довічне ув'язнення злочинців. Тюремне ув'язнення, у Великобританії, визнається як один з універсальних видів покарання, так як тюремне ув'язнення дає змогу реалізувати основні цілі покарання – відплати, виправлення, залякування.

За умови відсутності чітких параметрів в англійському кримінальному законодавстві задля визначення розміру покарання, була започаткована практика застосування системи стандартних строків покарання за різні види злочинів. Дана система в юридичній літературі отримала назву система тарифів (вона не має обов'язкової сили, суди мають право визначити покарання на власний розсуд).

У США позбавлення волі являється одним з найбільш поширених у кримінальному законодавстві та практики його застосування видів покарань. Законодавство визначає, що ні загальні правила, ні закони штатів, ні федеральні закони не можуть встановлювати максимальних строків позбавлення волі. На практиці, в більшості штатів США і за федеральними законами існує можливість довічного позбавлення волі [81]. Довічне позбавлення волі може бути призначене :

- як сукупність вироків та злочинів;
- за певних обставин того, хто був або міг бути засудженим до смертної кари;
- особа, що має 2 або 3 судимості за тяжкі злочини;
- як самостійні заходи за найбільш небезпечні злочини.

При цьому довічне ув'язнення нерідко являється єдиною та обов'язковою мірою. Для нинішнього кримінального законодавства США не являються рідкістю санкції в 30, 40, 50 років тюремного ув'язнення. У США допускається винесення як невизначених, так і певних вироків. З огляду на дану позицію, невизначені вирoki можуть існувати в 8 різновидах:

1. Суддя у відповідності до закону визначає мінімальні та максимальні межі відбування покарання;
2. Мінімальний та максимальний термін заздалегідь встановлені у відповідності до закону, суддя не може уточнювати їх у вирокі;
3. Суддя визначає мінімальний термін покарання, закон – максимальний термін покарання;
4. Суддя визначає максимальний термін покарання, закон – мінімальний термін покарання;
5. Мінімальний термін покарання ніким не визначається, у вирокі зазначається максимальний термін покарання, відповідно до закону;
6. Мінімальний термін покарання ніким не фіксується, суддя визначає максимальний термін у межах строку, що встановлений законом;
7. Мінімальний та максимальний строк позбавлення волі визначається не суддею, а журі присяжних в межах строків, що передбачені законом;
8. Термін позбавлення волі визначається адміністративним органом – бюро УДО у межах строків, що визначені законом.

Судові органи в одних випадках застосовують невизначені вирокі, а в інших випадках – до нових, в третій випадках – до змішаних. В цілому, як впливає з наукових джерел, найчастіше практика використовує невизначені вирокі. У Франції існує декілька видів позбавлення волі, які відрізняються як за місцем відбування, так і за режимом утримання.

Позбавлення волі, яке призначається за вчинення злочинних дій, найчастіше поділяється на 2 види : кримінальне ув'язнення за вчинення законів політичного характеру та кримінальне ув'язнення за вчинення загально-кримінального злочину. Як зазначають французькі дослідники, принципові відмінності між вищезазначеними видами зникають, оскільки відбуваються процеси загальної гуманізації кримінально-виховної системи.

За вчинення кримінального проступку застосовується інший вид позбавлення волі – виправне тюремне ув'язнення, що є відмінним від вищезгаданих видів позбавлення волі як формально – за назвою, так і за режимом утримання засуджених

осіб. У відповідності до ст. 718 КПК Франції приміщення для засуденого в тюремній установі визначається у відповідності до категорії вчиненого ним злочинного діяння, стану здоров'я, віку та особистості.

Активний інтерес наукової спільноти викликають такі форми позбавлення волі, як режим напівсвободи та виконання тюремного ув'язнення частинами. Так, при застосування виправного тюремного ув'язнення терміном до 1 року включно, якщо це необхідно задля здійснення злочинцем профільної діяльності, отримання ним освіти, медичного обстеження, з метою ресоціалізації суд може прийняти рішення про застосування такого покарання в режимі напівсвободи.

Дана форма позбавлення волі ґрунтується на можливості засудженого залишати місце відбування покарання на час виконання своїх обов'язків, медичного лікування чи обстеження, отримання освіти тощо. Суд може прийняти рішення про виконання призначеного покарання частинами: в області проступків – про виконання тюремного ув'язнення, що призначений строком не більше 1 року, в області порушень та проступків – про виконання частинами штрафу, штрафоднів або тимчасового позбавлення водійських прав – у будь-якому випадку протягом строку, який не перевищує 3 років.

Необхідними обставинами задля застосування даної міри є істотні причини сімейного, професійного, медичного або соціального порядку. Єдине покарання у формі позбавлення волі з'явилося у КК ФРН з 1 квітня 1970 року на підставі ст. 4 Первого Закону про реформу кримінального права. До цього моменту передбачалися 4 форми позбавлення волі:

- тюремне ув'язнення;
- арешт;
- каторжні роботи;
- взяття під варту.

У відповідності до чинного КК ФРН покарання у вигляді позбавлення волі може бути або довічним, або на певний термін. Мінімальний строк покарання на певний термін становить 1 місяць, а верхній – 15 років (g 38). При тому загальне

покарання у формі позбавлення волі, що призначається на певний строк при сукупності дій, також не може бути більшим, аніж 15 років (g 54).

Варто відзначити, що ст. 47 КК ФРН включає особливі приписи щодо можливості призначення короткострокового позбавлення волі тільки у виняткових випадках «за умови особливих обставин, що стосуються особи, яка вчинила злочинні дії та самих дій, справи і є неминучим застосування позбавлення волі для впливу на особу злочинця або для захисту правового порядку» [82].

Обрахування терміну позбавлення волі відбувається у такий спосіб: позбавлення волі, терміном менше ніж 1 рік обчислюється повними місяцями та тижнями, а позбавлення волі на більш тривалий термін – повними роками та місяцями.

2.4 Довічне позбавлення волі – як вид покарання за кримінальним правом України та зарубіжних держав

Значною проблемою на шляху становлення України як соціальної, правової та демократичної держави являється злочинність. Законодавець зазначає, що кримінальна ситуація в державі у контексті негативних наслідків є напруженою та складною, що у свою чергу загрожує національній безпеці України, гарантованим Конституцією України правам громадянина на життя, здоров'я, власність [83].

Важливе місце у боротьбі зі злочинною діяльністю займає покарання, зокрема і найсуворіший його різновид – довічне позбавлення волі. Покарання у вигляді довічного позбавлення волі в українське законодавство було введено Законом України «Про внесення змін до Кримінального, Кримінально-процесуального та Виправно-трудоного кодексів України», що ухвалений 22 лютого 2000 року. Остаточне нормативне закріплення даний вид покарання отримав у КК України 2001 року.

Довічне позбавлення волі застосовується до злочинців за вчинення особливо тяжких кримінальних правопорушень та встановлюється у випадках, що спеціальні передбачені КК України, якщо судовий орган не вважатиме за можливе ухвалення позбавлення волі на певний строк. У відповідності до ст. 64 КК України, довічне

позбавлення волі не застосовується до осіб, що вчинили кримінальне правопорушення у віці до 18 років та до осіб у віці понад 65 років.

Крім того, даний вид покарання не застосовується до жінок, які на час вчинення кримінального правопорушення або на момент винесення вироку перебували у стані вагітності. КК України не визначає трактування терміну «довічне позбавлення волі». Проте, враховуючи зміст ст. 50, 51, 63, 64 КК України можна сказати, що довічне позбавлення волі являється заходом державного примусу за вироком суду особи, що визнана винною у вчиненні особливо тяжкого кримінального правопорушення та базується на позиттєвій ізоляції злочинця від суспільства шляхом утримання засудженого у спеціально призначених для цього установах відбування покарання.

Крім того, варто зазначити, що хоч даний вид покарання і отримав назву довічного позбавлення волі, проте це зовсім не означає, що засуджена особа в усіх без виключення випадках повинна його відбувати до кінця свого життя. Тобто, довічний характер цього виду покарання не являється абсолютним, так як у відповідності до закону є можливою заміна цього покарання на інший вид покарання. Так, ч. 2 ст. 87 КК України зазначає, що актом помилування може бути вчинена заміна засудженому раніше призначеного покарання у виді довічного позбавлення волі на позбавлення волі строком не менш як 25 років.

Окрім цього, заміна довічного позбавлення волі на інший вид покарання можлива і судовим органом. У відповідності до ч. 5 ст. 80 КК України, за умови, якщо суд не визнає за можливе застосувати до особи, засудженої до довічного позбавлення волі, давність виконання обвинувального вироку, то це покарання має бути замінене на позбавлення волі на певний строк. Крім того, заміна довічного позбавлення волі на інший вид покарання є можливою і тоді, коли санкція статті, згідно якої була засуджена особа, уже не передбачає такого виду покарання (ч. 3 ст. 74 КК).

Довічне позбавлення волі, фактично та юридично, являється найбільш суворим видом покарання з передбачених чинним Кримінальним кодексом. Найсуворіший характер довічного позбавлення волі виражається його тривалістю

позбавлень та обмежень прав і свобод засудженого та істотністю. Крім того, довічне позбавлення волі являється найбільш суворим видом покарання юридично. Стаття 51 КК України визначає систему кримінальних покарань, де, як відомо, певні види покарань розташовані від найменш до найбільш суворого.

Заключним видом покарання у даній системі, тобто найсуворішим видом покарання, є саме довічне позбавлення волі. Найсуворіший характер кримінального покарання у вигляді довічного позбавлення волі відбивається на порядку та особливостях його встановлення, призначення та відбування.

Довічне позбавлення волі застосовується тільки за вчинення особливо тяжких злочинів (ч. 1 ст. 64 КК). Відповідно до ч. 5 ст. 12 КК злочин, за який передбачено покарання у вигляді довічного позбавлення волі являється особливо тяжким. Базуючись на тому, що, з одного боку, фактично даний вид покарання застосовується за скоєння не усіх особливо тяжких злочинних дій, а лише їх умисні види, а, з іншого боку – застосування цього виду покарання за необережні проступки, як видається, не є допустимим. Таким чином, безпосередньо у ч. 1 ст. 64 варто зазначити, що дане покарання застосовується тільки за вчинення умисних особливо тяжких злочинних дій.

Довічне позбавлення волі призначається лише у випадках, що спеціально передбачені КК України (ч. 1 ст. 64), тобто тільки тоді, коли дане покарання встановлене санкцією статті, за якою засуджується особа (тільки за вчинення злочинних дій, за які застосовується покарання у вигляді довічного позбавлення волі), і за жодних умов неможливим є призначення даного покарання у будь-якому іншому випадку. Інші ж види основних покарань, як зазначалось попередньо, можуть бути призначені і тоді, коли їх прямо не передбачає санкція відповідної статті (для прикладу, при застосуванні покарання у порядку ст. 69 КК України або його заміни у відповідності до ч. 4 ст. 53, ч. 3 ст. 57, ч. 1 ст. 58, ч. 1 ст. 62 КК України).

Довічне позбавлення волі, на сьогодні, застосовується за вчинення таких 11 видів злочинних дій: умисне вбивство при обтяжуючих обставинах (ч. 2 ст. 115); посягання на життя державного або громадського діяча (ст. 112); терористичний акт,

який призвів до загибелі людини (ч. 3 ст. 258); посягання на життя працівника правоохоронного органу, військовослужбовця, члена громадського формування з охорони громадського порядку та державного кордону (ст. 348); застосування зброї масового знищення, якщо воно спричинило загибель людей чи інші тяжкі наслідки (ч. 2 ст. 439); геноцид (ч. 1 ст. 442); посягання на представника іноземної держави (ст. 443); посягання на життя судді, народного засідателя або присяжного у зв'язку з їх діяльністю, що пов'язана із здійсненням правосуддя (ст. 379); посягання на життя захисника або представника особи у зв'язку з діяльністю, яка пов'язана з наданням правової допомоги (ст. 400); порушення законів та звичаїв війни, поєднане з умисним вбивством (ч. 2 ст. 438); опір начальникові або іншій особі, що виконує покладені на неї обов'язки з військової служби, або примушування їх до порушення цих обов'язків, якщо вони були пов'язані з умисним вбивством начальника або іншої особи, що виконує обов'язки з військової служби (ч. 4 ст. 404).

В усіх санкціях, що встановлюють довічне позбавлення волі, воно передбачається в альтернативному варіанті поряд з позбавленням волі на певний строк, причому останній вид покарання у всіх випадках зазначається перед довічним позбавленням волі. Дана конструкція означає, що розглядає як типові покарання за відповідні злочинні дії саме позбавлення волі на певний строк, оскільки дотримується позиції, що довічне позбавлення волі, як вид покарання, являється винятковим заходом впливу на особу злочинця.

Це, у свою чергу, зобов'язує судові органи у кожному окремому випадку призначення покарання за вчинення такого злочину приймати рішення щодо можливості застосування до засудженого позбавлення волі на певний строк. У відповідності до ч. 1 ст. 64 КК України, довічне позбавлення волі застосовується тільки у випадках, якщо «суд не вважає можливе призначити позбавлення волі на певний строк». Крім цього, не має значення, яку роль здійснювала особа підсудного у вчиненні злочину – виконавця або співвиконавця, пособника, організатора, підбурювача, і був він закінченим або мало місце лише підготовка до того або замах на його вчинення.

Рішення про застосування довічного позбавлення волі, а у зв'язку з цим і рішення про неможливість призначення покарання у вигляді позбавлення волі на певний строк у кожному окремому випадку мають бути належним чином мотивовані у вироку. Аналіз судової практики дає змогу зробити висновок, що обставиною, яка впливає на застосування довічного позбавлення волі та в цей же час вказує на неможливість досягнення базових цілей покарання шляхом призначення покарання у вигляді позбавлення волі на певний строк, являється винятковий високий рівень суспільної небезпеки злочинних дій та особи, що вчинила злочин.

Даний рівень визначається сукупністю зібраних даних у справі, що стосуються вчиненого злочину, особи злочинця та обставин, які обтяжують або пом'якшують покарання. На високий рівень суспільної небезпеки можуть вказувати: множинність вчинених особою злочинних дій; негативна характеристика особи злочинця; наявність у вчиненому злочині декількох з альтернативно передбачених диспозицією ознак відповідного складу злочинного діяння; відсутність обставин, що пом'якшують покарання та наявність обставин, що обтяжують покарання.

Дана практика являється не популярною серед держав світу. Велика кількість зарубіжних держав не вбачає необхідність в закріпленні довічного позбавлення волі – як виду покарання. Зокрема, в Португалії даний вид покарання був відмінений Конституцією країни від 1989 року (ст. 30 (1)). В Королівстві Іспанія довічне позбавлення волі також відсутнє. Цей вид покарання заборонений конституціями низки північноамериканських держав, зокрема Бразилії [84].

Кримінальне законодавство деяких країн виділяє різновиди довічного позбавлення волі. Так, КК Республіки Болгарія передбачає існування простого довічного позбавлення волі та довічного позбавлення волі без заміни. Порівнюючи з довічним позбавленням волі без заміни, довічне позбавлення волі може бути замінене після відбуття засудженою особою 20 років покарання позбавлення волі на строк 30 років. Крім того, відбуття покарання у вигляді довічного позбавлення волі зараховується як позбавлення волі.

Кримінальне законодавство Великобританії розрізняє 2 види довічного позбавлення волі – просте довічне позбавлення волі та довічне тюремне ув'язнення.

На основі п. 2 ст. 2 Закону про покарання 1997 року, варто відзначити, що довічне тюремне ув'язнення призначається особі, що досягла 21 року, а довічне позбавлення волі – особі, яка не досягла 21 року .

Довічне позбавлення волі призначається за злочинні дії, які у випадку вчинення їх особами, які досягли 21 року, караються, відповідно до закону, довічним тюремним ув'язненням. Суворішим покаранням, відповідно до порядку його відбування, являється довічне тюремне ув'язнення.

КК Франції, визначає покарання у вигляді довічного кримінального ув'язнення та довічного кримінального замкнення. Відмінність між названими покараннями полягає в тому, що перше з них призначається за вчинення загальнокримінальних злочинних дій, а друге покарання – за вчинення політичних злочинів (зрада, шпигунство, посягання на інститути Республіки Франція тощо) [85, с. 11].

Ув'язнення рахується тяжчим, ніж замкнення, покаранням, проте, як вказується у науковій літературі, у зв'язку з політикою гуманізації французького кримінального законодавства принципові протилежні позиції між режимами відбування названих покарань, на сьогодні, стерлися. Основні відмінності заключались в тому, що політичні покарання, зазвичай, відбувались в спеціалізованих пенітенціарних установах, а осіб злочинців не залучали до трудової діяльності, вони не були одягнені в тюремний одяг та користувались окремими привілеями у порівнянні із загальнокримінальними злочинцями.

Юридична природа довічного позбавлення волі, як виду кримінального покарання, законодавством країн, що передбачають це покарання, визначається по-різному. За кримінальним законодавством більшості названих країн, довічне позбавлення волі являється найбільш суворим видом покарання. Для прикладу, у системі покарань Японії, Республіки Білорусь, КНР, Великобританії, Російської Федерації, США згадане покарання указується поряд з смертною карою [86].

КК Чеської Республіки (ст. 29), КК Республіки Білорусь (ст. 58) визначають довічне позбавлення волі – як виняткову кару кримінального покарання, КК

Республіки Болгарії (ч. 2 ст. 37) визначає довічне ув'язнення без заміни – як тимчасову та виняткову міру покарання [87].

За законодавством окремих країн до осіб, що засуджені до довічного позбавлення волі, може бути застосовано:

- заміну цього покарання позбавленням волі на певний термін. У відповідності до абз. 3 ст. 38 а КК Республіки Болгарія довічне ув'язнення може бути замінене позбавленням волі строком на 30 років, за умови, що засуджений попередньо відбув покарання строком, не менше, ніж 20 років. Кримінальне законодавство Латвії, а саме ст. 60 КК, визначає, що особі, яка засуджена до довічного ув'язнення, дане покарання може бути замінене позбавленням волі терміном на 20 років, за умови, що засуджена особа посприяла розкриттю вчинення організованою групою злочинів тяжкого або особливо тяжкого злочину, що є більш тяжчим, або більш суспільно небезпечним, аніж злочин самої засудженої особи;
- пом'якшення покарання. Згідно ст. 78 КК КНР, особам, що засуджені до безстрокового позбавлення волі, за умови, що вони під час відбування покарання розкаялись, змінилися на краще або відзначені за заслуги, строк покарання може бути змінений. Великими заслугами для засуджених осіб можуть бути донесення про тяжкий злочин, припинення будь-яких злочинних дій, прояв зразкової поведінки, наявність заслуг перед державою та громадою. Після процедури пом'якшення покарання, реальний строк позбавлення волі, відбутий особою засудженого, не має становити менше, ніж 10 років. Термін відбування покарання особою, якщо безстрокове позбавлення волі знижене до строкового позбавлення волі, вираховується з дати винесення цього рішення про зниження покарання (ст. 80);
- умовно-дострокове звільнення засудженої особи від відбування даного покарання (законодавство США, КК КНР, законодавство Великобританії, КК Латвії, КК Австрії, КК Російської Федерації, КК Республіки Польща, КК ФРН, КК Японії, КПК Франції, КК Швейцарії). Кримінальне законодавство окремих держав, зокрема Японії (ст. 28), Російської

Федерації (ст. 79), Швейцарії (ст. 38) підставами для умовно-дострокового звільнення визначають виправлення засуджених осіб та відбуття ними відповідного терміну покарання. Даний строк становить, наприклад, за КК Російської Федерації 25 років, КК Японії – 10 років, КК Швейцарії – 15 років. У відповідності до кримінального закону окремих держав, для умовно-дострокового звільнення засуджених осіб від відбування довічного позбавлення волі, окрім особистісного виправлення та відбуття встановленого терміну покарання необхідні й інші підстави для цього;

- заміну подальшого відбування відповідного покарання позбавленням волі на певний строк. КК Республіки Білорусь, а саме ч. 4 ст. 58 зазначає, що засуджені до довічного позбавлення волі особи, після відбуття ними 20 років покарання, судовий орган, ґрунтуючись на стан здоров'я, поведінку, вік засудженого, може ухвалити рішення про заміну подальшого відбування довічного позбавлення волі позбавленням волі на певний термін, однак не більше як 5 років.

Кримінальне законодавство Словенії та Норвегії також не закріплює довічне позбавлення волі – як вид покарання за злочин. Замість цього, за особливо тяжкі злочинні дії судові органи призначають довготривалі, проте фіксовані строки позбавлення волі. Таким чином, в державах Західної та Південної Європи тільки невелика кількість, що засуджені до довічного позбавлення волі, залишаються в установах виконання покарань до кінця свого життя. Середній строк довічного позбавлення волі: у Франції – 18 років; у Швеції – 9 років; в Італії – 21 рік; в Австрії – 22 роки, у Канаді мінімальний строк після якого можливо розглянути питання стосовно дострокового звільнення засудженого до довічного позбавлення волі становить 10 років, за умови, скоєння тяжкого злочину та максимальний термін 25 років, за умови, що було вчинено особливо тяжкий злочин [88].

Питання щодо дострокового звільнення може бути розглянуте: у Японії після фактичного відбуття 10 років; у Шрі-Ланці – 6 років; у Німеччині – 15 років; Латвії – 25 років; у Люксембурзі – 15 років; Литві – 25 років; у Естонії – не менше 30 років. Серед держав, які активно застосовують засудження до довічного позбавлення волі,

варто виокремити Сполучені Штати Америки. В Англії та США в якості покарання також передбачена смертна кара.

КК Франції передбачає позбавлення волі на строк до 30 років. Необхідність закріплення «проміжного етапу» між 20 роками та довічним позбавленням волі варто пов'язувати із бажанням законодавця розділити відповідальність за посягання на різні за своєю цінністю суспільні блага.

У 1981 році було скасовано смертну кару, що призвело до того, що всі злочини, за які був передбачений даний вид покарання стали каратися довічним позбавленням волі. У зв'язку з цим, число складів злочинів, санкції яких передбачали довічне позбавлення волі, збільшилось з 64 до 119. Законодавцем було прийнято рішення встановити для злочинів меншої тяжкості 30-річний термін позбавлення волі.

В Англії, після скасування каторжних робіт у 1948 році, існує лише один вид позбавлення волі – тюремне ув'язнення, що поділяється залежно від його строку. Мінімальний строк, який може бути призначений за один злочин, дорівнює 1 дню, максимальний – 25 років. Окрім того, існує і довічне позбавлення волі. У США позбавлення волі являється одним з найбільш поширених за законодавством та практикою його застосування видів покарання.

За загальним правилом, ні закони штатів, ні федеральні закони не установлюють загальних максимальних строків позбавлення волі. У переважній більшості штатів США і за федеральними законами існує можливість довічного позбавлення волі. Довічне позбавлення волі може бути призначено:

- особі, що має 2 або 3 судимості за тяжкі злочини;
- за певних обставин того, хто був чи міг бути засуджений до смертної кари;
- за сукупністю злочинних дій та вироків;
- як самостійний захід за найбільш небезпечні злочини.

При тому довічне позбавлення волі нерідко являється єдиною та обов'язковою мірою. Для чинного кримінального законодавства США не є рідкістю і санкції в 30, 40, 20 років тюремного ув'язнення. У відповідності до КК ФРН, покарання у вигляді

позбавлення волі може бути або на фіксований строк, або довічним. Нижня межа покарання на певний термін складає 1 місяць, а верхня – 15 років (g 38).

У такому випадку, загальне покарання у виді позбавлення волі, що призначається на певний строк при сукупності дій, також не може бути більшим, ніж 15 років (g 54). Варто також зазначити, що ст. 47 КК ФРН регламентує особливості з приводу призначення короткострокового позбавлення волі тільки у виняткових випадках, «за яких особливі обставини, які безпосередньо стосуються до особи, що вчинила злочин та самого злочину, сприяють неминучому позбавленню волі задля впливу на особу злочинця та захисту правового порядку».

Довічне позбавлення волі може бути призначене у випадку вчинення низки злочинів, що передбачені в Особливій частині КК ФРН. На сьогодні, таких норм існує 14: державна зрада Федерації (g 81), зрада Батьківщини (g 94), підготовка військових дій (g 80), розбій, що спричинив смерть потерпілого, особливо тяжкий підпал, створення вибухонебезпечної ситуації рот застосуванні ядерної енергії (g 310 b), зловживання іонізуючим випромінюванням (абз. 3 g 311 a), розбійний напад на водія автотранспорту, напад на річковий або повітряний транспорт (абз. 2 g 316 c), загально-небезпечне отруєння (g 319), геноцид (абз. 1 g 220 a), тяжке вбивство, вбивство.

Крім того, за останні 3 злочини довічне позбавлення волі являється безальтернативним. Обрахування терміну позбавлення волі відбувається у такий спосіб: позбавлення волі, терміном менше 1 року, вираховується повними місяцями та тижнями, позбавлення волі на більш тривалий часовий проміжок – повними роками та місяцями.

Таким чином, протягом тривалого часу в Україні прослідковується криза наукових підходів стосовно сутності покарання, криза законодавства та практик його застосування. Криза наукових підходів пояснюється довготривалою консервативністю підходів до розгляду сутності покарання та його окремих видів, що відображаються у вузькому, догматичному кримінально-правовому підході, визнанні позбавлення волі – як основного та окремого виду покарання, що не лише ізолює засудженого, але й перевиховує його особистісно, попереджує вчинення

нових злочинів та являється «ефективним» засобом у боротьбі зі злочинною діяльністю, сприяє її «викоріненню» [90, с. 210].

Не зважаючи на окремі точкові зміни в наукових підходах та звуження позбавлення волі до ізоляції засудженого в установу відбування покарань, на сьогодні все ж зберігається радянська концепція покарання, що ґрунтується на позбавленні волі, але в той же час, не відображає реальну правову та соціальну суперечливість його сутності.

Проте, слід зазначити, що для демократичних правових держав світу, що належать до групи «цивілізованих» позбавлення волі являється нетрадиційним, незвичним та несприятливим видом покарання. Найбільш застосованим видом покарання, для них, є арешт, взяття під варту, що тісно взаємопов'язані з гуманними принципами поводження із засудженими, які є головним атрибутом, що супроводжують відбування покарання (мінімальні стандарти поводження із засудженими, Європейські в'язничні правила тощо).

Це основоположні принципи міжнародної пенології, права та пенітенціарної практики. Існування такого виду покарання, як позбавлення волі в нинішньому вигляді не дає змоги гуманізувати покарання та поводження із ув'язненими, так як не передбачає розмежування між ними. Увага акцентується на кару, а не на гуманне поводження із засудженими особами [91].

РОЗДІЛ 3. АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЩОДО ЗАСТОСУВАННЯ ПОКАРАННЯ ЗА КК УКРАЇНИ

3.1. Корегування мети покарання – крок до гуманізації кримінального законодавства України

На сучасному етапі розвитку суспільних відносин та держави одним із базових та загальноприйнятих принципів права є принцип гуманізму – від латинського слова *humanus* – людський, людський. У вітчизняному законодавстві даний принцип був втілений на конституційному рівні в нормах Конституції України.

Головна ж суть принципу гуманізму виражається у ст. 3 Конституції України, відповідно до якої людина, її життя, честь та гідність, безпека та недоторканність визнається в Україні – як найвища соціальна цінність. Визначаючи сутність принципу гуманізму кримінального законодавства, С. Семенов виокремлює декілька аспектів його прояву.

Перший аспект полягає в тому, що кримінальне законодавство забезпечує, в першу чергу, безпеку громадян від кримінально-протиправних посягань, тобто виконує охоронну функцію. Другий аспект виражений в тому, що заходи правового та кримінального впливу на особу, що вчинила злочинні дії, тобто покарання, не повинні мати своє основне завдання у завданні фізичних та моральних страждань, приниженні людської честі та гідності.

Таким чином, принцип гуманізму кримінального законодавства складається з декількох взаємодоповнюючих складових:

- гуманізму по відношенню до особи, що вчинила кримінальні правопорушення (злочинець також являється людиною, тому ставлення до нього має бути гуманним);

- гуманізму по відношенню до людей та суспільства загалом, що виражається у забезпеченні дотримання прав та свобод людини від злочинних дій.

Крім цього, варто зазначити, що забезпечення рівноваги між названими елементами гуманізму являється гарантією результативності кримінально-правових норм. Порушення рівноваги між ними, тобто дисбаланс, буде свідчити або про карально-репресивну орієнтацію кримінального законодавства, що може послужити встановленню авторитарних та антидемократичних режимів, або навпаки про максимальну лібералізацію кримінального закону, в результаті якої можна отримати зростання рівня злочинності.

Науковець М. Хавронюк виокремлює два напрямки гуманізації кримінальної системи України:

- створення системи покарань, яка сприяла б максимальному захисту прав та свобод людини, її життя та здоров'я;
- створення системи покарань та інших кримінально-правових заходів, яка була б направлена, в першу чергу, на виправлення засуджених осіб та запобігання вчиненню нових злочинів як засудженими, так і третіми особами [92, с. 290].

Можна вважати, що більш коректним є застосування терміна «раціоналізація» кримінального законодавства, ніж термін «гуманізація». При цьому варто визнати правильною позицію М. Хавронюка щодо того, що покарання має бути адекватним закону.

Реформування кримінального законодавства України щодо призначення покарання варто проводити шляхом раціоналізації кримінального права. При цьому раціоналізація законодавства передбачає як гуманізацію закону, так і посилення караності у окремих випадках, що в загальному має сприяти диференціації кримінальної відповідальності.

Раціоналізація застосування кримінальних покарань може бути втілена двома шляхами:

- реформування системи покарань;

- реформування системи призначення покарань.

Неможливо говорити про побудову нового демократичного суспільства, яке базується на цінностях свободи та демократії і в той же час проводити репресивну та каральну політику. Однак, розглянувши ст. 50 чинного КК України, можна стверджувати, що пріоритетним напрямом покарання являється саме каральний вектор.

У відповідності до ч. 1 ст. 50 КК України, покарання являється заходом державного примусу за вироком суду до особи, яка визнана винною у вчиненні кримінального правопорушення, і полягає в передбаченому законом обмеженні прав та свобод засудженої особи. Отже, примус, що полягає у кількості обмежень та являється карою.

Згідно ч. 2 ст. 50 КК України, покарання має на мені не лише кару, але й виправлення засуджених осіб, а також запобігання вчинення нових кримінальних правопорушень як засудженими особами, так і третіми особами. Таким чином, кара як мета покарання чітко визначена та базується на відплаті особі злочинця за вчинене кримінальне правопорушення.

Видатний юрист І. Фойницький визначив кримінальне покарання як міру суспільного самозбереження. Саме у цьому й виражається ключова сутність кримінального покарання та визначаються мета і головні функції. Сутність покарання ґрунтується на позбавленні засудженої особи певних благ, обмеженні прав та свобод, зокрема волі, майна, обмеження активності та контактів з іншими членами суспільства, примушування до деяких дій або витрат, права обирати певний вид трудової діяльності на власний розсуд, матеріальні обмеження (за умови застосування штрафу, конфіскації майна) тощо.

Науковець В. Грищук, коментуючи ст. 50 КК України, відносить «кару» до сутності покарання. За словами автора, кара становить основний зміст покарання – позбавлення чи обмеження прав та свобод засудженої особи. Позиція В. Тація та В. Сташиса, щодо ст. 50 КК України, базується на тому, що лише завдяки невідворотності покарання воно досягатиме своєї головної мети, а кара являється властивістю будь-якого покарання.

Для більш детального аналізу існуючих підходів до визначення поняття покарання, його сутності, мети було досліджено норми, які стосуються цього питання, в окремих кримінальних кодексах іноземних держав. Зокрема, слід відзначити, що на сьогодні питання стосовно сутності та мети покарання законодавцями різних іноземних держав розглядається неоднорідно, а в науковій сфері дане питання є досить дискусійним.

На нашу думку, поняття «покарання» та «карності» не можна вважати тотожними. «Карність» в усіх випадках являється сутністю кримінального покарання, так як завдяки йому засуджена особа позбавляється певних прав та свобод, має певні обмеження до себе і, крім того, держава примушує засуджену особу до виконання певних обов'язків. Дану позицію відстоювали такі вчені, як М. Бажанов, Й. Ной, М. Стручков та інші.

Покарання являється багатоаспектним поняттям, проте формуючи його трактування у кримінальному законодавстві, пропонуємо сформулювати поняття у наступному вигляді:

- Покарання – це кара (захід примусу), що застосовується від імені держави за вироком суду до особи, що визнана винною у вчиненні кримінального правопорушення та виражається в передбаченому законом обмеженні прав та свобод засудженої особи.

Незважаючи на відмінності у підходах до визнання ключових ознак покарання, загальний принцип каральної діяльності не видозмінюється – у будь-який спосіб примусити осіб, що винні у вчиненні кримінального правопорушення до правомірної поведінки. Покарання за своєю природою, з об'єктивної точки зору, може завдати фізичні або моральні страждання засуджені особі, проте такий прояв насильства являється правомірним.

Воно не має поєднуватись з катуванням, приниженням честі та гідності засудженої особи. У такому випадку, кримінальне покарання було б втіленням зла та жорстокої поведінки, якби воно існувало незалежно, само по собі, як безпідставне та протизаконне, що орієнтовано на протизаконну суспільну мораль та етиці. Навпаки,

держава спрямовує свої сили на злочинця, його особистість, з метою зміни поведінки злочинця на правослухняну зусиллями волі.

Кримінальне покарання не відкидає позитивних якостей особи, що вчинила кримінальне правопорушення, а тільки намагається змусити її діяти в подальшому в правовому волі, не порушуючи закон. Важливо зауважити, що тільки ґрунтуючись на сутність покарання можливо встановити кінцеву мету кримінального покарання на досягнення яких так орієнтована держава, коли визначає кримінальну відповідальність, засуджує особу злочинця до відповідного покарання, реалізовує дану міру покарання [93].

Тому, на наше переконання, не варто використовувати такі цілі кримінального покарання, як відновлення соціальної справедливості чи відплата за вчинене кримінальне правопорушення. Відновлення соціальної справедливості – як ціль кримінального покарання закріплена, зокрема в кримінальному законодавстві Російської Федерації, Республіки Молдови, Грузії, Азербайджанської республіки та Республіки Таджикистан.

Мета кримінального покарання «відновлення соціальної справедливості» являється категорією етичного та соціально-правового характеру, що пронизує усі сфери відносин у суспільстві. Справедливість, за своєю сутністю, несе в собі оцінку тих чи інших процесів або явищ, наявність в них добра і зла, законності та беззаконня.

Вона має оціночний характер, тому її важко аналізувати, шукаючи засоби для її досягнення, виокремлення показників ефективності. На основі цього, вітчизняне наукове товариство та законодавці прийняли рішення залишити мету кримінального покарання «відновлення соціальної справедливості» поза межами нормативно-правових актів, а декларувати лише як один із принципів [94].

Досліджуючи трактування мети кримінального покарання, варто виокремити, що всі цілі покарання, незважаючи на певну самостійність, тісно взаємодіють між собою. Проте таке діалектичне об'єднання не виключає змін в певний період часу та пріоритету однієї мети на противагу іншій. Ці трансформації можуть бути

залежними від стану злочинності, з трендами в кримінальній політиці та законодавстві, зі змінами в соціально-економічному житті суспільства.

До цілей кримінального покарання прийнято відносити виправлення засуджених осіб, що визнані винними у вчиненні кримінального правопорушення та загальна і спеціальна превенція. Проте кінцевою задачею для кримінально-виконавчого законодавства являється не лише виправлення засуджених осіб, але й їхня соціальна адаптація, ресоціалізація – пристосування колишніх засуджених до нормальних умов життя в суспільстві.

Виходячи з цього, пропонуємо ч. 2 ст. 50 КК України викласти у такому варіанті:

- Покарання має на меті виправлення і соціальну адаптацію засуджених осіб, а також запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень як засудженими особами, так і іншими особами.

На кожному етапі виконання кримінального покарання ціль, як кінцевий результат, можливо досягати не у повному обсязі, тобто частково. Таким чином, покаранню – як заходу примусу від імені держави, повинні відповідати конкретні функції, які варто передбачити:

- Цілям покарання відповідають кримінально-виконавчі, загальні та кримінально-правові функції.

Загальні функції покарання: запобіжна функція (загальна превенція, спеціальна превенція); виправна функція; компенсаційна функція (захист прав потерпілої сторони, відшкодування шкоди потерпілому, що завдана кримінальним правопорушенням); соціальна функція – адаптація засуджених осіб після відбуття покарання, ресоціалізація засуджених осіб.

Кримінально-правові функції покарання: реалізація базових принципів призначення покарання; врахування обставин, що можуть пом'якшувати або обтяжувати покарання при його призначенні; дотримання загальних начал призначення покарання; призначення покарання за сукупністю вироків; призначення покарання за сукупністю кримінальних правопорушень.

Кримінально-виконавчі функції покарання: виховна, запобіжна, каральна, захисна.

Саме в покаранні і проявляється кара, що є його сутністю та відображає ідею справедливої відплати за вчинені суспільно-небезпечні дії. Проте покарання також є своєрідною формою насильства, зла, яке держава має застосовувати, аби зупинити кримінально-протиправні посягання на безпеку та громадський порядок. Таким чином, у результаті отримуємо замкнуту систему, де агресивна діяльність злочинця провокує державу на кроки у відповідь, а саме агресивне поведіння із злочинцем.

Світові тенденції гуманізації кримінального законодавства затверджують нову систему відносин суспільства, з одного боку, та злочинності, з іншого боку. Нова, гуманізаційна система, буде сприяти обмеженню жорстокості з боку держави, і тим самим, існуюча система насильства держава-злочинець буде відхилена. Не варто забувати про те, що покарання хоч і є важливим засобом боротьби із злочинною діяльністю, проте це не основний засіб [95].

На сьогодні, не вдається значно скоротити кількість різного роду злочинів, використовуючи елементи погроз, посилення покарання, навіть застосування довічного позбавлення волі. Незважаючи на те, що в Україні в 2019 році кількість тяжких та особливо тяжких кримінальних правопорушень скоротилась на 17% порівняно з попереднім, 2018 роком, криміногенна ситуація в державі залишається складною, а позбавлення волі є головним видом кримінального покарання [96].

Таким чином, можливо очікувати на підвищення застосування кримінальних санкцій, які пов'язані з позбавленням волі, оскільки жорстокість злочинної діяльності виникає широку антипатію у суспільстві, у суддівського корпусу, а тим більше у працівників правоохоронних органів та держави загалом. До нинішніх методів боротьби зі злочинністю, у деякій мірі, злочинна сфера уже адаптувалась, і за умови, зростання рівня злочинності все більш актуальним буде питання стосовно посилення тих чи інших норм кримінального законодавства, про застосування поряд з позбавленням волі на значний термін, смертної кари.

Однак, не викликає сумніву той факт, що державна політика у сфері призначення та виконання покарань має базуватись на цивілізаційних методах,

позитивному досвіді української та зарубіжної науки та практики. Керуючись положеннями Конституції України, яка закріпила загальнолюдські цінності – як пріоритет, варто зробити висновок, що законодавцем та суспільством створені умови для використання в розумних межах позбавлення волі та передбачено низки альтернативних видів покарання [97, с. 9].

В Особливій частині КК України декриміналізовано низку складів кримінальних правопорушень, оскільки діяння, передбачені ними, в сучасних умовах втратили суспільну небезпеку або взагалі відсутня потреба в кримінальному та правовому впливі для боротьби з ними.

Окрім того, поряд з суворими покараннями за вчинення тяжких та особливо тяжких кримінальних правопорушень, існує можливість використання до осіб, які скоїли злочинні дії невеликої тяжкості, покарань, які не пов'язані з позбавленням волі або і звільнення від кримінальної відповідальності.

Перераховане вище має забезпечити зменшення негативних наслідків кримінальної діяльності. Чинний КК України містить цілу низку видів покарань, які не пов'язані з позбавленням волі, насамперед, громадські роботи, штраф тощо. Проте судова практика демонструє, що судові органи при визначенні покарання серед 12 видів кримінальних покарань віддають перевагу саме позбавленню волі. Таку тенденцію можливо пояснити наступними факторами:

- зростанням кількості тяжких та особливо тяжких кримінальних правопорушень, що провокує призначення покарання у вигляді позбавлення волі;
- малоефективністю альтернативних видів покарання, що пов'язано зі складною соціально-економічною ситуацією в державі, безробіттям та зубожінням основного відсотку населення;
- недосконалістю окремих норм законодавства;
- усталеною практикою, що сформувалася при визначенні покарання судовими органами, особливо у вигляді позбавлення волі.

Цілком поділяючи позиції дослідників стосовно виключення такого виду кримінального покарання, як позбавлення військового, спеціального звання, рангу,

чину або кваліфікаційного класу, вважаємо за доцільне доповнити ст. 51 чинного КК України та включити новий вид кримінального покарання, а саме:

До осіб, визнаних винними у вчиненні кримінального правопорушення, судом можуть бути застосовані такі види покарань:

- штраф;
- п`ятикратне відшкодування шкоди;
- позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю;
- громадські роботи;
- виправні роботи;
- службові обмеження для військовослужбовців;
- конфіскація майна;
- арешт;
- обмеження волі;
- тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців;
- позбавлення волі на певний строк;
- довічне позбавлення волі.

Запропонований вище вид кримінального покарання у вигляді п`ятикратного відшкодування шкоди дасть можливість збалансувати інтереси постраждалої особи, засудженого та держави. За своєю сутністю такий вид покарання не являється новим, оскільки його походження базується на вікових традиціях Київської Русі. Подібний вид кримінального покарання включений до видів покарання сучасних КК деяких іноземних держав, зокрема Киргизької республіки та являється альтернативним варіантом на противагу покаранню у виді позбавлення волі.

Так як розміщення вищезазначеного покарання планується після такого виду покарання як штраф, то доцільно буде й те, щоб ст. 54 КК визначала сутність п`ятикратного відшкодування шкоди та порядок виконання цього виду кримінального покарання.

Стаття 54. П`ятикратне відшкодування шкоди

1. П'ятикратне відшкодування шкоди являється стягненням у грошовому або натуральному еквіваленті, яке призначається судом в п'ятикратному розмірі стосовно спричиненої кримінальним правопорушенням шкоди.
2. Чотири частини відшкодованої шкоди стягуються на користь особи потерпілого, одна частина – на користь держави.
3. П'ятикратне відшкодування шкоди застосовується до осіб, що вперше вчинили умисні кримінально-протиправні дії невеликої тяжкості.
4. У разі неможливості відшкодування шкоди суд може замінити несплачену частину суми покарання у вигляді громадських робіт.

Гуманізація кримінального права, у тому числі й гуманізація системи призначення покарання, являється доцільною тільки до осіб, які не були попередньо засуджені за скоєння кримінальних правопорушень. Попередньо засуджена за скоєння умисного кримінального правопорушення особа є потенційно небезпечною, так як рецидив злочинних дій демонструє недосягнення цілей, які були визначені перед кримінальним покаранням.

Ще більш небезпечною для суспільства та держави є особа, раніше засуджена за вчинення тяжкого або особливо тяжкого кримінального правопорушення і яка знову скоїла таке кримінальне правопорушення.

Отже, можна вважати доведеною гуманізацію покарання щодо осіб, які:

- уперше вчинили кримінальне правопорушення з необережності;
- уперше вчинили умисне кримінальне правопорушення невеликої тяжкості.

Крім того, існують всі передумови задля посилення покарання щодо осіб, які вчинили рецидив тяжких чи особливо тяжких умисних кримінальних правопорушень.

Загалом на даному етапі розвитку держави назріла необхідність у прийнятті пакету законодавчо-організаційних заходів, які орієнтовані на реформування кримінального законодавства України та кримінальної політики в цілому.

У фокусі цього питання, варто визначити недоцільність тривалих термінів покарання у виді позбавлення волі для більшості засуджених осіб; удосконалити окремі санкції КК України; обмежити розміщення під вартою підсудних протягом

розгляду кримінальної справи до вступу вироку в законну силу; застосування альтернативних, до позбавлення волі, видів кримінального покарання; застосування таких запобіжних заходів, як особиста порука, порука трудового колективу, підписка про невиїзд тощо.

Особливе місце мають зайняти дослідження стосовно визначення ефективності застосування позбавлення волі, так як даний вид покарання тільки на певний проміжок часу може призупинити вчинення нових кримінальних правопорушень, а в загальному не досягає мети, що зазначена у кримінальному законодавстві України.

Отже, можна вважати доцільним реформування законодавства щодо призначення кримінальних покарань у двох напрямках: як у напрямку його гуманізації, так і у напрямку посилення кримінальної караності стосовно окремих категорій осіб, а також за вчинення окремих видів кримінальних правопорушень. Загалом, зазначені підходи дають змогу ефективно дотримуватись принципу економії засобів кримінальної репресії, а також забезпечити реальну боротьбу зі злочинністю.

3.2. Реформування вітчизняного кримінального законодавства у питаннях призначення покарання з урахуванням іноземної практики

Питання гуманізації кримінального законодавства було, є і буде актуальним ще протягом тривалого проміжку часу. Дана тенденція пов'язана з різними факторами, це і бажання України приєднатися до членів Європейського Союзу та НАТО, де кримінальне законодавство є більш м'яким ніж українське, це і зміна сприйняття громадськістю об'єктивності призначеного виду покарання ступені тяжкості кримінальних правопорушень, це і соціально-економічні фактори, що мають далеко не останнє значення, крім того ряд інших чинників, що у своїй сукупності формують запит суспільства на гуманізацію вітчизняного кримінального права.

Ст. 1 КК України визначає завдання Закону про кримінальну відповідальність, зокрема встановлюється, що завданням КК України є правове забезпечення охорони прав та свобод людини і громадянина, власності, громадського порядку та безпеки,

навколишнього середовища, конституційного устрою України від кримінально-протиправних посягань, забезпечення миру та безпеки людства, а також запобігання кримінальним правопорушенням.

З метою здійснення вищезазначеного завдання КК України визначає, які суспільно небезпечні дії є кримінальним правопорушенням та які покарання застосовуються до осіб, що їх вчинили. Як стверджують Б. Грек та Т. Грек, для того, щоб дослідити сутність кримінально-правових процесів в Україні, варто розглянути їх в контексті історичних змін. Ці тенденції свідчать про те, що в міру розвитку суспільних відносин люди все більше стверджуються, що жорстокими заходами побороти злочинність неможливо [98, с. 46].

З історії відомо про періоди, коли за вчинення злочинних дій особу віддавали в рабство. З цього моменту, перебуваючи в рабстві, особа переставала вважатися людиною. Крім того, у певні часові проміжки за більшість злочинних дій застосовувалась тільки смертна кара або спричинення тяжких тілесних ушкоджень. Однак це не стримувало розвиток злочинності.

Б. Грек висловлює позиції, що кримінальне законодавство та покарання мають відповідати специфіці життя суспільства, економічному становищу, правовим та моральним нормам, що утвердилися в суспільстві. Приклади історії демонструють еволюцію покарання, яке залежало, в першу чергу, від існуючого суспільного ладу, а відповідно – й від ідеології, етики тощо.

У контексті розвитку постмодерної правової культури інституту кримінального покарання необхідна якісно нова форма раціоналізації з ціннісно-гуманістичним змістом. Заснований на правових нормах та цінностях європейської цивілізації, інститут покарання постмодерної епохи унеможлиблює частковий образ людини та з допомогою поєднання наукової та філософської методології, християнської моралі формує повноцінний образ людини постмодерної європейської правової культури.

Покарання являється багатоаспектним та складним соціально-правовим явищем. З одного боку, покарання розглядається як зло, так як воно потребує витрат та страждань особи; з іншого боку, покарання розглядається як цінність, що хоч і

являється суворою, проте це найбільш популярний засіб боротьби зі злочинною діяльністю, альтернативи якому в контексті ефективності, на даний момент, не мають ні східна, ні західна культури. З метою усунення ціннісних протиріч інститут покарання повинен враховувати правові цінності постмодерного суспільства, обравши шлях поглиблення раціонального та гуманістичного виміру в праві [99, с.20].

Кримінальне покарання радянського суспільства було сформоване технократним, позбавленим духовно-гуманістичного сенсу мисленням радянської епохи. Інституту покарання були характерні такі риси: відхилення правових принципів (справедливості, гуманізму, верховенства права тощо); відтворення в кримінальному законодавстві політичних, ідеологічних та економічних пріоритетів адміністративно-командної системи; відображення у кримінально-правовій науці помсти, мети знищення, залякування тощо.

В інституті кримінального покарання сучасної України можливо відзначити як часткову фрагментарну гуманізацію (скасування смертної кари, запровадження альтернативних видів покарань, заборона враховувати при визначенні вироку докази, які отримані шляхом незаконних дій тощо), так і велику кількість понять, стереотипів, положень репресивної ідеології радянсько-тоталітарного кримінального покарання (у питаннях судимості, практики застосування тортур, мети покарання тощо).

Розробка нової кримінально-правової директиви, яка визначить людину – як найвищу цінність являється передумовою для підвищення ефективності юридичної практики та реформування нормативно-правової системи. Формування такого типу раціональності в кримінальному законодавстві є можливим, за умови приведення у відповідність нормативно-правових актів принципам права, вітчизняним та європейським стандартам прав людини, досягненням сучасної науки та практики, загальновизнаним цінностям, християнському гуманізму.

Надзвичайно важливою компонентою являється видозміна юридичного мислення, зокрема суспільства загалом та зокрема представників судової та правоохоронної системи. На сьогодні, громадськість орієнтована на негативний

образ людини, на образ підозрюваного у вчиненні кримінального правопорушення, якого передчасно визначають злочинцем.

Стан інституту покарання об'єктивно відображає рівень моральності, культури, правової культури, системи правових цінностей, місця людини в системі права, діяльність правоохоронних органів, судів, механізму забезпечення та гарантій захисту прав та свобод людини і громадянина, рівень активності інститутів суспільства в державі.

Покарання – як форма помсти суспільства за вчинення кримінального правопорушення у демократичній та правовій державі не має мати права на існування. Тільки відновлення правової справедливості, в основі якого варто розуміти віддачу рівне за рівне, дасть змогу утверджувати громадянське суспільство в меті покарання.

1 липня 2020 року набув чинності ЗУ «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень». Законом «кримінальний проступок визначений як діяння (дія або бездіяльність), за вчинення якого передбачено основне покарання у виді штрафу в розмірі не більше 3 тисяч неоподаткованих мінімумів доходів громадян або інше покарання, не пов'язане з позбавленням волі» [100].

Внаслідок внесення змін до ЗУ, у ст. 11 КК України визначення злочину замінено на визначення «кримінального правопорушення», що являється єдиним як для проступків, так і для злочинів. Відповідно до ст. 11 КК України, кримінальне правопорушення – «суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом кримінального правопорушення».

Ст. 12 КК України визначено види кримінальних правопорушень (злочини та кримінальні проступки). Варто зазначити, що склади кримінальних проступків було утворено за рахунок злочинів невеликої тяжкості. Окрім того, частину злочинів невеликої тяжкості, тобто ті, які не відносяться до категорії проступків, та усі злочини середньої тяжкості було трансформовано у категорію «нетяжкі злочини».

На нашу думку, чіткий поділ вчинених кримінально-протиправних дій на проступки та злочини обмежить можливості для розсуду суду при застосуванні звільнення від кримінальної відповідальності або покарання, що буде сприяти єднанню судової практики та здійсненню принципу гуманізму. Це пов'язано з тим, що в такому випадку особа, яка вчиняє кримінально-протиправні дії буде чітко розуміти яким чином та за що вона каратиметься, а потерпіла сторона буде розуміти, на яке відновлення справедливості та в яких рамках вона може розраховувати.

У цьому контексті варто звернутись до практичного досвіду окремих країн, в першу чергу тих, з якими в нас є частина спільного законодавчого минулого. Зокрема, КК Республіки Польща передбачає поділ на проступки та злочини (ст. 7), а також в ст. 30 КК закріплює дотримання гуманітарних принципів, зокрема поваги до людської гідності.

КК Республіки Казахстан передбачає поділ на злочини та кримінальні проступки. Головними критеріями поділу являється суспільна небезпека та неможливість призначення за вчинення кримінального проступку обмеження та позбавлення волі. Окрім того, ст. 39 КК Республіки Казахстан визначає принцип гуманізму при визначенні покарань [101].

КК Республіки Білорусь містить тільки поняття злочину. Також, ст. 3 КК передбачає принцип гуманізму при призначенні покарань. КК Республіки Молдова розглядає поняття злочину та в ст. 4 КК окремо дає визначення принципу гуманізму, під яким розуміється захист людини та громадянина – як найвищої суспільної цінності, її прав та свобод, а також неможливості приниження людської гідності [102].

Пенітенціарний Кодекс Естонії, зокрема ст. 3 передбачає, що кримінальними діяннями визнаються злочини та проступки, відповідно до призначеного покарання. За скоєння злочинних дій передбачається грошове стягнення або тюремне ув'язнення; за вчинення проступку передбачається арешт, штраф або позбавлення права управління транспортними засобами [103].

Ст. 10 КК Королівства Іспанія передбачає поділ кримінально-протиправних дій на проступки та злочин. За злочини передбачається сувора та менш сувора міра покарання, за проступки – м'яка міра покарання.

Отже, дослідивши положення КК окремих країн можна зробити висновок, що ті закони, які включають поділ кримінально-протиправних дій на злочини та кримінальні проступки, не зосереджують увагу на принципах гуманізму; ті закони, які включають тільки поняття злочину, в більшості випадків, виокремлюють в частині статті чи окремій статті принцип гуманізму, що пов'язують з призначенням кримінального покарання.

Видається, що в контексті раціоналізації та гуманізації кримінальної відповідальності необхідно більше уваги акцентувати не на наслідки вчиненого правопорушення, а на аспект принципу гуманізму. Можна зробити висновок, що гуманістичним буде підхід, який ґрунтується на розумінні оцінки дій як проступку і злочину з відповідними наслідками (зокрема можливість звільнення від відповідальності) для особи, що вчинила такі дії та для особи, що постраждала від цих діянь, аніж просто не використання при визначенні покарання дій, що принижують честь та гідність особи, що також, безумовно, являється важливим, якщо це не звичайна декларація.

Що стосується розмежування поняття «злочин» від поняття «кримінальний проступок», то головною відмінною рисою цих діянь є ступінь суспільної небезпеки та правові наслідки кримінально-протиправних дій для особи, держави та суспільства. При розгляді питання, чи являється правопорушення незначним, важливим фактором є той факт, чи карається дане правопорушення позбавленням волі.

Європейський суд з прав людини трактує поняття «кримінального правопорушення» набагато ширше, ніж законодавство держав-членів Ради Європи. Таким чином, ЄСПЛ забезпечує однаковий рівень мінімальних процесуальних та матеріально-правових гарантій прав людини в кримінальних законодавствах країн-членів Ради Європи.

Зокрема, у рішенні від 8.06.1976 у справі «Engel and others v.Netherlands» ЄСПЛ виокремив 3 критерії для віднесення правопорушень до категорії кримінальних:

- природа правопорушення;
- суворість покарання, що не може бути застосоване до винної особи;
- аналіз характеру правопорушення з точки зору національного законодавства [104].

У рішенні ЄСПЛ від 19.04.2004 у справі «Гурепка проти України» суд встановив порушення п. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, доводячи це тим, що під час провадження по справі заявникові не було забезпечено важливих гарантій процедурного характеру. Дані недоліки були доволі серйозними, щоб ставити під сумнів об'єктивність та справедливість провадження [105].

Отже, держава має забезпечити громадянам мінімальний рівень захисту, що гарантується Конвенцією про захист прав людини та основоположних свобод та встановити в національному законодавстві високі стандарти прав людини та громадянина. З практики суду можна визначити, що гарантії, передбачені ст. 6 Конвенції поширюються, зокрема, на осіб, які вчинили діяння, що за національним законодавством не визначаються злочинними, проте згідно з Конвенцією вважаються кримінальними. Таким чином, можна зробити висновок, що гарантії Конвенції можуть бути поширені не лише на осіб, які вчинили той чи інший злочин, але й на тих осіб, хто вчинив кримінальний проступок, незалежно від процедури розслідування.

Судово-правовою реформою, яка активно втілюється в Україні, передбачається організацію низки заходів законодавчого, організаційного та інформаційного характеру, які направлені на реформування кримінальної відповідальності, зокрема запровадження альтернативних видів покарання. Наукові підрахунки демонструють, що матеріальні витрати держави на утримання одного ув'язненого майже в 10 разів менші, ніж моральні та соціальні витрати.

Засуджені особи ізольовані від зовнішнього середовища, знаходяться у несприятливих умовах для їхнього позитивного перевиховання, переживають складні психологічні стани, що викликані відірваністю від навколишнього середовища, примусовим способом життя, низкою обмежень в особистій реалізації потреб, вимушеністю перебувати в замкненому колі таких самих ув'язнених, які, як правило, є деградованими у моральному та правовому планах. Враховуючи вище перераховані наслідки ув'язнення для осіб, варто звернути уваги на широке використання альтернативних видів покарань, що ефективно застосовуються в багатьох державах світу [106, с. 20].

Прикладом ефективного застосування альтернативних видів покарань є Швеція, Фінляндія та Норвегія. КК Швеції під поняттям «покарання» визначає штраф та тюремне ув'язнення. До категорії «інші наслідки» віднесені умовне позбавлення волі, спеціальне лікування та пробація. Згідно головного принципу кримінального законодавства Швеції призначення покарання у вигляді позбавлення волі має бути зведено до мінімуму, так як ізоляція від суспільства, зазвичай, зменшує можливість ув'язненої особи до нормальної соціалізації в навколишньому середовищі після виходу із ув'язнення. Окрім того, покарання, що не пов'язані з позбавленням волі, обходяться бюджету Швеції на порядок дешевше [107].

У Швеції служба пробації виконує такі види покарань:

- умовне покарання із застосуванням суспільно корисних робіт;
- кримінальний нагляд, зокрема нагляд в поєднанні з суспільно корисною працею та нагляд в поєднанні з програмою спеціалізованого лікування;
- інтенсивний нагляд, застосовуючи засоби електронного моніторингу.

Подібне регулювання відбування альтернативних видів покарань характерне кримінальному законодавству Норвегії. Згідно КК Норвегії основна мета покарання – попередження нових злочинів. Нагляд за виконанням покарань здійснює служба пробації.

До завдань служби пробації відносять здійснення нагляду за виконанням таких покарань:

- виконання покарань, що не пов'язані з ізоляцією від соціуму;

- нагляд за особами, які умовно-достроково звільненні від відбування покарання.

КК Норвегії визначає такі форми нагляду за особами, що засуджені до покарання, яке не відноситься до ізоляції від суспільства:

- суспільно корисна праця;
- проходження відповідних курсів;
- інші форми виконання, що будуть сприяти зниженню злочинної діяльності засудженого.

Дане правове регулювання надає широкий спектр повноважень службі пробацій стосовно виконання даного виду покарання. Проте в будь-якому випадку служба пробацій повинна подати до суду аргументацію щодо встановлення покарання.

Прикладом гуманізації кримінальної відповідальності є практичний досвід Фінляндії. КК Фінляндії включає 4 види основних покарань:

- незначний штраф, який застосовується за порушення правил дорожнього руху та викиди сміттєвих відходів;
- штраф;
- умовне позбавлення волі;
- позбавлення волі.

Додатковими видами покарань являються штраф, суспільно корисна праця та нагляд, який призначається лише до неповнолітніх осіб. Широко застосовується у Фінляндії умовне позбавлення волі. Завдяки широкому розповсюдженню умовного виду покарання, загальна кількість засуджених осіб у Фінляндії скоротилася [108].

Відповідальність за виконання альтернативних видів покарання, до яких КК Фінляндії визначені суспільно корисна праця, спеціальні покарання відповідно неповнолітніх осіб, нагляд за повнолітніми особами, які засуджені до умовного позбавлення волі, а також нагляд за особами, що звільненні від ув'язнення умовно-достроково покладається на службу пробації.

Враховуючи вищесказане, як демонструє досвід Фінляндії, суспільно корисна праця є серйозним альтернативним варіантом стосовно такого покарання як позбавлення волі. З огляду на економічну та політичну ситуацію в Україні необхідно запозичувати передовий досвід іноземних країн щодо використання суспільно корисних робіт та інших альтернативних видів покарань.

Зважаючи на економічні, соціальні та політичні важелі, держава повинна акцентувати увагу на тих напрямках у застосуванні кримінальних покарань, що б максимально відповідало інтересам як окремого громадянина, інтересам суспільства та держави в цілому. У 2015 році Верховною Радою України було прийнято ЗУ «Про пробацію». Таким чином, був зроблений реальний урок на шляху зближення українського законодавства до міжнародних стандартів та формування у державі якісно нової системи заходів кримінально-правового характеру [109].

В Україні успішно створено законодавчу базу задля впровадження національної системи пробації, що визначається як система заходів соціально-виховного та наглядового характеру, яка застосовується згідно рішення суду та у відповідності до закону до засуджених осіб, а також забезпечує суд характеристикою засудженої особи.

Попри усі недоліки згаданого нормативно-правового акту, даний закон за оцінками міжнародних експертів відповідає найвищим європейським стандартам пробації. Станом на 01.01.2020 в Україні успішно функціонує Державна установа «Центр пробації» - 574 підрозділи служби пробації, 24 філії діяльність яких забезпечують 3022 працівники.

Станом на 01.01.2020 в Україні на обліку даного Центру перебувало 60 736 осіб, з яких:

- 50 266 осіб (82,8 %) – звільнені від відбування покарання з випробуванням;
- 3 922 особи (6, 5%) – у виді штрафу;
- 3 104 особи (5 %) – у виді громадських робіт;
- 2 985 осіб (4, 9 %) – у виді позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю;
- 459 осіб (0, 8 %) – у виді виправних робіт [110].

Окрім того, Міністерство юстиції України розробило законопроект «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо розвитку системи пробації, збільшення альтернатив позбавлення волі та створення умов для зниження рецидивної злочинності». Даний документ є основним у реформуванні пенітенціарної системи, так як включає велику кількість новел, що пов'язані зі зміною видів покарань. Зокрема, даний законопроект розвиває пробаційний нагляд, скасовує такий вид кримінального покарання, як арешт та обмеження волі, видозмінює мінімальні строки позбавлення волі [111].

15 вересня 2020 року робоча група з питань розвитку кримінального законодавства Комісії з питань правової реформи, що створена при Президентіві України опублікувала проект нового КК України. Розробники КК вирішили відгородити кримінальний закон від законодавчого спау, тому у ст. 1 планується передбачити можливість внесення змін до КК України тільки 2 рази протягом календарного року, окрім випадків декриміналізації злочинів [112].

Законотворці пропонують розширити перелік завдань КК. Головним завданням нового КК, пропонується визначити забезпечення прав та свобод людини і громадянина, інтересів суспільства, держави та міжнародного співтовариства від злочинів. Важливо відзначити, що даний проект вичерпно конкретизує шляхи досягнення вказаних завдань КК: стимулювання осіб до правослухняної поведінки; застосування покарань, інших кримінально-правових засобів; ресоціалізація осіб, що скоїли кримінальні правопорушення; здійснення компенсації для захисту інтересів потерпілої сторони.

Проект кримінального закону передбачає замість 12 видів покарань, що діють на сьогодні, залишити лише 3: штраф, позбавлення волі та довічне ув'язнення. Більшість покарань, які діють нині, такі як громадські роботи, виправні роботи, розробники планують визначити як складові пробації.

Отже, законодавство України з перших днів незалежності держави безперервно перебуває у стані реформування. Майже за 30 років було розроблено, прийнято, введено та скасовано велику кількість нормативно-правових актів, у тому числі й у сфері кримінального права. Чинне кримінальне законодавство не у повній

мірі відповідає критеріям оптимальності та сучасним трендам стану злочинності, і як результат воно не здатне ефективно забезпечувати правову безпеку суспільних та національних цінностей.

Пропонується розробити цілісну концепцію розвитку кримінального законодавства, яке буде містити основні цілі та завдання щодо розвитку кримінального закону та етапи покрокової реалізації цієї концепції на практиці. На сьогодні, надзвичайно актуальним є використання наявних теоретичних розробок стосовно дослідження передових практик вітчизняного та іноземного кримінального законодавства.

Гуманізація українського кримінального законодавства має враховувати практичний досвід вирішення проблем сфери у країнах ЄС, проте вивчення досвіду не має бути простим копіюванням основних норм та принципів міжнародного кримінального законодавства без врахування вітчизняної специфіки. Як слушно зазначає С. Лихова, інколи окремі держави (для прикладу, Україна) розмінюють доктринальні положення державних правових систем на політичні ідеї та європейські стандарти. На сьогодні, міжнародній спільноті, зокрема Україні, варто думати не про те, як найшвидше інтегруватися в той чи інший міжнародний блок, а як утвердити та розвинути при цьому традиційні та індивідуальні характеристики власних правових систем [113].

ВИСНОВКИ

У дипломній роботі виконано теоретичне дослідження та узагальнення наукового завдання, що полягає у комплексному аналізі теоретичних та прикладних аспектів покарання за кримінальним правом України, а також розроблення практичних пропозицій та їх обґрунтування щодо вдосконалення кримінального законодавства у питаннях застосування покарання.

Аналіз покарання за кримінальним правом України дозволяє дійти таких висновків:

1. Покарання – захід примусу, що застосовується від імені держави за вироком суду до особи, що визнана винною у вчиненні кримінального правопорушення та полягає в передбаченому законом обмеженні прав та свобод засудженого (ч. 1 ст. 50 КК України). Головною метою покарання є не лише кара, але й виправлення засуджених осіб, а також протидія вчиненню нових кримінальних правопорушень як засудженими особами, так і третіми особами.

Аналіз наукових джерел дає змогу визначити, що покарання застосовується в широкому розумінні:

- покарання – правовий наслідок вчинення кримінального правопорушення;
  - покарання – реакція з боку держави на вчинення дій злочинного характеру;
  - покарання – форма відплати особі, що вчинила кримінальне правопорушення за вчинення цих дій;
  - покарання – ефективний інструмент, з допомогою якого ліквідується конфлікт між державою та особою;
  - покарання – державний примус, що застосовується до особи, що визнана винною у вчиненні кримінального правопорушення.
2. У вітчизняній науці кримінального права виокремлюють такі ознаки кримінального покарання:
    - особливий захід державного примусу;
    - встановлюється законом про кримінальну відповідальність;
    - застосовується лише судом, публічно, від імені держави за вироком суду до винної особи;
    - особистий характер; може бути застосоване лише до особи, що визнана винною у вчиненні кримінального правопорушення;
    - тягне за собою особливі наслідки, з якими пов'язані певні правові наслідки;

- виражає негативну оцінку кримінальному правопорушенню та особі, яка його вчинила.

Саме ці ознаки виокремлюють покарання серед будь-яких інших форм державного примусу, а також від інших заходів осуду та впливу.

3. Чинний КК України, а саме ч. 2 ст. 50 визначає основні цілі покарання:

- виправлення засуджених осіб;
- кара – відплата за вчинене кримінальне правопорушення;
- запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень третіми особами;
- запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень особами, що є засудженими.

Дослідник І. Анденес визначив, що покарання в загальному вигляді має попереджувальну дію 3 видів:

- може мати ефект залякування;
- може посилювати моральний ефект;
- стимулює особу до правомірної поведінки.

4. В дослідженні з'ясовано, що основними принципами призначення покарання є принцип справедливості покарання та принцип індивідуалізації. На думку Ю. Мельникової, принцип індивідуалізації покарання полягає, по перше, в призначенні справедливого покарання, яке є співрозмірним до ступеня тяжкості вчиненого кримінального правопорушення та суспільної небезпеки злочинця; по друге – у визначенні ступеня правового та кримінального впливу, що б у повному обсязі сприяв досягненню основних цілей покарання. Принцип справедливості покарання визначає, що особі, яка вчинила кримінальне правопорушення має бути призначене покарання, що є достатнім та необхідним для виправлення злочинця та запобігання вчинення нових кримінальних правопорушень.

5. У теоретичних дослідженнях з кримінального права вказується, що критеріями класифікації покарань можуть бути:

- 1) порядок призначення (основні; додаткові; змішані);
- 2) суб`єкт (загальні; спеціальні);
- 3) строк покарання (строкові; безстрокові);
- 4) характер виправного впливу (пов`язані з ізоляцією від соціуму та виправним впливом; не пов`язані з ізоляцією від соціуму та виправним впливом);
- 5) наявність або відсутність обмежень майнового характеру (майнові; немайнові).

Основні покарання – покарання, які призначаються лише самостійно (громадські роботи, виправні роботи, службові обмеження для військовослужбовців, арешт, обмеження волі, тримання в дисциплінарному батальйоні, позбавлення волі на певний строк, довічне позбавлення волі).

Додаткові покарання – покарання, що призначаються тільки на додаток до основних (конфіскація майна, позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу).

Змішані покарання – покарання, що призначаються і як основні, і як додаткові, залежно від обставин провадження (штраф, позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю).

6. Арешт – вид покарання, що полягає у триманні засудженого в умовах ізоляції та встановлюється на строк від одного до шести місяців (ч. 1 ст. 60 КК). Арешт застосовується в Грузії, Іспанії, Литві, КНР, Японії, Латвії, Білорусі. У більшості країн світу арешт визначається досить суворим видом покарання. Про це свідчить його наближеність до позбавлення волі в системі покарань та режим його виконання та відбування, що характеризується суворістю, що досягається за допомогою застосування низки правових обмежень. Існування такого виду покарання дає змогу не використовувати покарання у вигляді позбавлення волі, яке характеризується тривалими строками, що дає змогу дотримуватися базових принципів призначення покарання, а саме принципу відповідності кримінального правопорушення та покарання.
7. Позбавлення волі на певний строк – вид покарання, що полягає в ізоляції засудженого та поміщенні його на певний строк до кримінально-виконавчої

установи закритого типу (ч. 1 ст. 63 КК). У країнах світу позбавлення волі визначається як основний вид покарання, тобто не може призначатись додатково від іншого виду покарання та орієнтований на виправлення та ресоціалізацію засудженого.

В більшості держав світу, окрім Франції, існує єдиний вид позбавлення волі – тюремне ув'язнення, що виражається у різних формах (каторжні роботи були скасовані у всіх державах). У США позбавлення волі на певний строк є найбільш поширеним видом покарання у кримінальному законодавстві. Відповідно до чинного КК ФРН покарання у виді позбавлення волі може бути або довічним, або на певний строк.

8. Довічне позбавлення волі – вид покарання, що встановлюється за вчинення особливо тяжких злочинів та застосовується тільки у випадках, що спеціально передбачені КК України, якщо суд не вважає за можливе застосування позбавлення волі на певний строк (ч. 1 ст. 64 КК).

Велика кількість зарубіжних країн не вбачає необхідність у закріпленні в кримінальному законодавстві довічного позбавлення волі – як виду покарання, зокрема Португалія, Королівство Іспанія, Бразилія, Словенія, Норвегія. У США довічне позбавлення волі нерідко є обов'язковою та єдиною мірою; у ФРН довічне позбавлення волі може бути призначене лише у випадку вчинення низки злочинів, які передбачені в Особливій частині КК ФРН – таких норм існує 14.

9. Запропоновано викласти, з урахуванням думки науковців та практиків, таку редакцію ч. 2 ст. 50 КК України:

- Покарання має на меті виправлення та соціальну адаптацію засуджених осіб, а також запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень як засудженими особами, так і третіми особами.

10. Цілком поділяючи позиції наукового товариства стосовно виключення такого виду кримінального покарання, як позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу, вважаємо за доцільне доповнити ст. 51 чинного КК України та включити новий вид кримінального покарання, а саме п'ятикратне відшкодування шкоди.

11. Пропонується, щоб ст. 54 КК України визначала сутність п'ятикратного відшкодування шкоди та порядок виконання даного виду покарання.

Стаття 54. П'ятикратне відшкодування шкоди

- I. П'ятикратне відшкодування шкоди являється стягненням у грошовому або натуральному еквіваленті, яке призначається судом в п'ятикратному розмірі стосовно причиненої кримінальним правопорушенням шкоди.
  - II. Чотири частини відшкодованої шкоди стягуються на користь особи потерпілого, одна частина – на користь держави.
  - III. П'ятикратне відшкодування шкоди застосовується до осіб, що вперше вчинили умисні кримінально-протиправні дії невеликої тяжкості.
  - IV. У разі неможливості відшкодування шкоди суд може замінити несплачену частину суми покарання у вигляді громадських робіт.
12. Дослідивши кримінальне законодавство окремих країн визначили, що ті закони, які включають поділ кримінально-протиправних дій на злочини та кримінальні проступки, не акцентують увагу на принципах гуманізму; ті закони, які включають лише поняття злочину, у своїй більшості, визначають в частині статті чи окремій статті принцип гуманізму, що пов'язують з призначенням кримінального покарання.
13. Суспільно корисна робота є важливою альтернативою стосовно такого покарання як позбавлення волі. Виходячи з економічної та політичної ситуації в Україні, варто переймати передовий досвід іноземних країн щодо використання суспільно корисних робіт та інших альтернативних видів покарань.
14. Надзвичайно актуальним є використання існуючих теоретичних напрацювань стосовно дослідження передових практик вітчизняного та іноземного кримінального законодавства. Гуманізація українського кримінального законодавства має враховувати практичний досвід вирішення проблем сфери у країнах ЄС.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 05.11.2020).
2. Кваша О. О., Бабанли Р. Ш. Конституційні принципи в нормах кримінального кодексу України. Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка. 2013. Вип. 2. С. 35–44. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vlduvs_2013_2_6 (дата звернення: 05.11.2020).
3. Глосарій з Європейської конвенції з прав людини: веб сайт. URL: <https://rm.coe.int/16806f0ddf> (дата звернення 05.11.2020).
4. Кримінальне право України: Особлива частина: підручник / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін.; за ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. 5-те вид., перероб. і допов. Харків: Право, 2015. 680 с.
5. Зубкова В.И. Уголовное наказание и его социальная роль: теория и практика: монография. – М.: Норма, 2002. – 230 с. 1, с. 3.
6. Гегель Г.В.Ф. Философия права. – М., 1990 с. 3, с. 144.
7. Денисова Т. А. Покарання в системі протидії злочинності. Вісник Асоціації кримінального права України. 2013. № 1 (1). С. 409–423.
8. Денисова Т.А. Кримінальне покарання та реалізація його функцій /дис. канд.юрид. наук. – К., 2010., ст. 170.
9. Карпец И.И. Наказание: социальные, правовые и криминологические проблемы. – М.: Юрид. Лит., 1973 ст. 11.
10. Галабала М. В. Розвиток науки кримінального права України в період після відновлення державної незалежності (питання загальної частини): дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 2013. 261 с.
11. Кримінально-процесуальний кодекс УСРР 1922. URL: https://leksika.com.ua/10130506/legal/kriminalno-protsesualniy_kodeks_usrr_1922 (дата звернення 05.11.2020)
12. Кримінальний кодекс УРСР від 28.12.1960 р. URL: <https://goo-gl.su/Ra2H7U4> (дата звернення: 05.11.2020).

13. Шаргородский М.Д. Наказание, его цели и эффективность / Ленингр. гос. ун-т им. А.А. Жданова. - Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1973.- 160 с.
14. Шаргородский М.Д. Наказание по советскому уголовному праву. – М., 1958. – 350 с., ст.6-7.
15. Дементьев С.И. Лишение свободы. Уголовно-правовые и исправительно-трудовые аспекты – Ростов : Изд-во Ростовского университета, 1981. – С. 45.
16. Бажанов М.И. Уголовное право Украины. Общая часть. – Днепропетровск, 1992, ст.131-132.
17. Дуюнов В.К. Проблемы уголовного наказания в теории, законодательстве и судебной практике. – Курск : РОСИ, 2000. Ст 26-27.
18. Фойницкий И.Я. Учение о наказании в связи с тюремоведением. – СПб, 1989, ст.9.
19. Арямов А.А. Наказание и его назначение : монография. Челябинск ЧЮИ МВД РФ, 2002, ст 66-70.
20. Гришук В. К. Кодифікація кримінального законодавства України: проблеми історії і методології / В. К. Гришук. — Львів: Світ, 1992. — 168 с.
21. Гришук В. К. Кримінальне право: Загальна частина: навч. посібник для студ. юрид. ф-тів вищ. навч. закладів. Київ: Ін Юре, 2006. 568 с.
22. Ной И.С. Вопросы теории наказания в российском уголовном праве. – Саратов : Изд-во Саратовского ГУ, 1962. , ст. 22.
23. Степанюк А.Х. Систематизація принципів виконання покарання як необхідна передумова розвитку кримінально-виконавчого законодавства // Систематизація законодавства в Україні: проблеми теорії і практики: Матер. міжнар. наук.-практ. конф. -К.: Ін-т законодавства Верхов. Ради України, 1999. -С. 377-381.
24. Дуюнов В.К. Проблемы уголовного наказания в теории, законодательстве и судебной практике. – Курск : РОСИ, 2000. , ст. 27.
25. Курс советского уголовного права. – М. : Наука, 1970. – Т. 3. – С. 26.
26. Андрушко П. П. Джерела кримінального права України: поняття, види. Право України. 2011. № 9. С. 25–41.

27. Денисова Т. А. Покарання: кримінально-правовий, кримінологічний та кримінально-виконавчий аналіз: монографія. Запоріжжя: Класичний приватний ун-т, 2007. 340 с.
28. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 06.11.2020).
29. Словник української мови: в 11 т. / за ред. І. Білодіда. Київ: Наукова думка, 1972. – Т. 3. С. 300.
30. Непомнящая Т. В. Общие начала, принципы и критерии назначения наказания // Журнал Российского права. 1999. № 12. С. 75–79.
31. Старков В.О., Милуков С.Ф. Наказание: уголовно-правовой и криминологический анализ. - СПб.: Юрид. центр Пресс, 2001. - 461 с.
32. Ломако В.А. Применение условного осуждения / В.А. Ломако. - Харьков: Вища школа, 1976. - 101 с.
33. Чубарев В.Л. Общественная опасность преступления и наказания. – М.: ВНИИ МВД СССР, Киев. филиал, 1982. – 96 с.
34. Познышев С. В. Основные вопросы учения о наказании: Исследование. – М.: Типогр. императ. Моск. ун-та, 1904. – 407 с.
35. Баулін Ю. В. Вимоги принципу верховенства права при криміналізації та декриміналізації суспільно небезпечних діянь. Кримінальний кодекс України 2001 р.: проблеми застосування і перспективи удосконалення: тези доповідей та повідомлень учасників міжнар. симпозіуму (м. Львів, 21– 22 верес. 2012 р.). Львів: Львівський держ. ун-т внутрішніх справ, 2012. С. 13– 17.
36. Івченко А.О. Тлумачний словник української мови / А.О. Івченко. — Харків: Фоліо, 2006.
37. Чучаев А.И. Цели наказания в советском уголовном праве / А.И. Чучаев. — М.: ВЮЗИ, 1989.
38. Кримінально-виконавчий кодекс України від 11.07.2003 р. 1129-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#Text> (дата звернення 7.11.2020).

39. Бабанли Р. Ш. До питання про мету покарання, яка має бути визначальною при його призначенні // Часопис цивільного і кримінального судочинства. 2017. № 4 (37). С. 154.
40. Навроцький В.О. Наступність кримінального законодавства України (порівняльний аналіз КК України 1960 р. та 2001 р.),- К.: Атіка, 2001.р.
41. Таганцев Н.С. Русское уголовное право. Лекции. Часть общая / Н.С. Таганцев. — М.: Наука, 1994.
42. Кримінальне право України: підручник / [за ред. М.І. Бажанова, В.В. Сташиса, В.Я. Тація]. — К.: Юрінком Інтер, 2005.
43. Ной И.С. Сущность и функции уголовного наказания в Советском государстве / И.С. Ной. — Саратов, 1973.
44. Мицкевич А.Ф. Уголовное наказание. Теория и практика уголовного права и уголовного процесса / А.Ф. Мицкевич. — М.: Юридический центр Пресс, 2005.
45. Беляев Н.А. Цели наказания и средства их достижения в исправительно-трудовых учреждениях / Н.А. Беляев. — Ленинград: ЛГУ, 1963.
46. Мина В. В. Філософсько-правове розуміння мети покарання: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 2011. 18 с.
47. Панов М. Чезаре Беккарія і його славнозвісний трактат «Про злочини і покарання» (до 250-річчя опублікування). Право України. 2014. № 9. С. 226–244
48. Гальперин И.М. Наказание: социальные функции, практика применения / И.М. Гальперин. — М.: Юрид. лит., 1983.
49. Мінімальні стандартні правила поводження з в`язнями від 30.08.1996 р. 995_212. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_212#Text (дата звернення 8.11.2020).
50. Васильев Н.В. Принципы советского уголовного права: учебное пособие / Н.В. Васильев. – М.: ВЮЗИ, 1983. – 60 с.
51. Келина С.Г. Принципы советского уголовного права / С.Г. Келина, В.Н. Кудрявцев. – М.: Наука, 1988. – 176 с.
52. Полтавець В. В. Загальні засади призначення покарання та їх кримінально-правове значення : монографія / В. В. Полтавець. – Луганськ : РВВ ЛАВС, 2005. – 240 с.

53. Бурлаков В.Н. Личность преступника и назначение наказания. – Л., 1986.
54. Анашкин Г.З. Лишение свободы: теоретические и практические вопросы справедливости его назначения / Г.З. Анашкин. - В кн.: Актуальные вопросы применения свободы и дополнительных наказаний. - М.: Юрид. Лит. 1979. - 45 с.
55. Давлатов Ш. Б. Принципи призначення покарання. Вісник Академії митної служби України. Серія: «Право». 2011. № 2. С. 120–127.
56. Рекомендація Комітету міністрів державам-членам стосовно положення потерпілого в межах кримінального права та кримінального процесу від 28.06.1985 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_127#Text (дата звернення 8.11.2020).
57. Бабанли Р. Ш. Критерії індивідуалізації покарання за злочин, вчинений у співучасті. Часопис цивільного і кримінального судочинства. 2017. № 6 (39). С. 145–157.
58. Макаренко А. С. Проблема принципів призначення покарання у сучасній науці кримінального права. Актуальні проблеми держави і права: зб. наук. праць / редкол.: С. В. Ківалов (гол. ред.) та ін. Одеса, 2010. Вип. 55. С. 176–181.
59. Нікітін А. О. Принципи та загальні засади призначення покарання. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: «Юриспруденція». 2014. № 7. С. 187–190.
60. Постанова Верховного Суду України Про практику призначення судами кримінального покарання від 24.10.2003. v0007700-03. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0007700-03#Text> (дата звернення 8.11.2020)
61. Уголовный кодекс Российской Федерации от 24 мая 1996 г. со следующими изменениями и дополнениями. URL: <https://base.garant.ru/10108000/> (дата звернення 8.11.2020)
62. Уголовный кодекс Республики Беларусь от 2 июня 1999 г. со следующими изменениями и дополнениями. URL: [//www.ganun.narod.ru](http://www.ganun.narod.ru) (дата звернення 8.11.2020).
63. Абрамовичус А., Дракшене А., Павилонис В. Основные положения Уголовного кодекса Литовской Республики // Новое уголовное законодательство стран СНГ и Балтии. Сб. науч. ст. под ред. Л. Л. Кругликова, Н. Ф. Кузнецовой. М., 2002.

64. Крастиныш У. Новый Уголовный закон Латвии // Новое уголовное законодательство стран СНГ и Балтии. Сб. науч. ст. под ред. Л. Л. Кругликова, Н. Ф. Кузнецовой. М., 2002.
65. Уголовный кодекс Грузии / [Под ред. О. Грамкрелидзе; Пер. с грузинского И. Меридьянашвилли]. – СПб.: Изд-во Юридический центр «Пресс», 2002. – 409 с.
66. Уголовный кодекс Китайской Народной Республики от 14 марта 1997 г. со следующими изменениями и дополнениями. URL: [//www.ganun.narod.ru](http://www.ganun.narod.ru) (дата звернения 8.11.2020).
67. Уголовный кодекс Испании. URL: http://artlibrary2007.narod.ru/kodeks/ispanii_uk.doc (дата звернения: 8.11.2020).
68. Джоробекова А. Уголовная ответственность несовершеннолетних по законодательству Кыргызской Республики // Уголовное право. 2004. №4.
69. Иванов А. М., Корчагин А. Г. Преступление и наказание в странах Юго-Восточной Азии (общая часть) // Известия ВУЗов. Правоведение. 2000. №2 (229).
70. Карний кодекс Республіки Польща / пер. з польск.; наук. ред. П. С. Берзіна. Київ: ВАІТЕ 2015. 164 с.
71. Уголовный кодекс Республики Болгария / Науч. ред. А. И. Лукашова; Пер. с болгар. Д. В. Милушева, А. И. Лукашова; Вступ. ст. Й. И. Айдарова. СПб., 2001.
72. Уголовный кодекс Дании / Науч. ред. и предисл. С. С. Беляева; Пер. с дат. и англ. С. С. Беляева, А. Н. Рычевой. СПб., 2001.
73. Уголовный кодекс ФРГ / [пер. А. В. Серебренниковой]. – М., 2000. – 201 с.
74. Уголовный кодекс Австрии. М., 2001.
75. Уголовный кодекс Швейцарии / [Пер. с нем.]. – М.: Зеркало, 2000. – 138 с.
76. Уголовный кодекс Голландии / [науч. ред. Б. В. Волженкин; пер. с англ. И. В. Мироновой]. – [изд. 2-е]. – СПб., 2001. – 510 с.
77. Уголовный кодекс Швеции. СПб., 2001.
78. Зубкова В. И. Уголовное наказание и его социальная роль: теория и практика. М., 2002.

79. Берзін П. С. Поняття «злочинні наслідки» та деякі проблеми призначення покарання. *Держава і право*. 2009. Вип. 45. С. 417–424.
80. Кушнір Я., Смірнова А. Порівняльний кримінально-правовий аналіз системи призначення покарання за сукупністю злочинів та вироків України та Франції в умовах сучасності. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 8. С. 154–159.
81. Козочкин И. Д. Уголовное право США: успехи и проблемы реформирования. Санкт-Петербург, 2007. URL: <http://xn--80aqfk5a.com/sravnitelnoe-pravovedenie-kniga/souchastie-prestuplenii-32028.html> (дата звернення: 09.11.2020).
82. Уголовное законодательство зарубежных стран (Англии, США, Франции, Германии, Японии): сб. законодательных материалов / под ред. И. Д. Козочкина. Москва: Изд-во «Зерцало», 1999. 352 с.
83. Галабала М. В. Розвиток науки кримінального права України в період після відновлення державної незалежності (питання загальної частини): дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 2013. 261 с.
84. Хавронюк М. І. Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи: порівняльний аналіз, проблеми гармонізації: дис. д-ра юрид. наук. Київ, 2007. 552 с.
85. Майданик Р. А. Судова реформа в Україні: європейський вектор (III Міжнародний судово-правовий форум). *Вісник Верховного Суду України*. 2015. № 5 (177). С. 3–14.
86. Уголовный кодекс Японии / Под. ред. и с предисловием проф. А. И. Коробеева: Пер. с японского. – Владивосток: Изд Дальневосточного университета, 2000. – 84 с.
87. Костенко М. І. Міжнародне кримінальне право: Сучасні теоретичні проблеми / М. І. Костенко; Російська академія наук. Інститут держави і права. – М.: Юрлітінформ, 2004. – 448 с.
88. Уголовное право зарубежных государств. Общая часть. – М., 2003. – С. 554.
89. Уголовный кодекс Италии. Общая часть и преступления против государства. – М., 1991. – 163 с.

90. Бабанли Р. Ш. Формування вказівок щодо призначення покарання як перспективний напрям удосконалення каральної політики у державах європейсько-континентальної системи права // Право України. 2017. № 9. С. 205–212.
91. Резнік Ю. С. Співвідношення принципів гуманізму та справедливості при призначенні покарання. Науковий часопис Національної академії прокуратури України. 2016. № 1 (9). С. 119–127. URL: <http://www.chasopysnapu.gr.gov.ua/chasopys/ua/pdf/11-2016/reznik.pdf> (дата звернення: 10.11.2020).
92. Хавронюк М. І. І знову про гуманізацію кримінального законодавства. Кримінальний кодекс України 2001 р.: проблеми застосування і перспективи удосконалення: матеріали міжнар. симпозіуму (м. Львів, 2008 р.). Львів, 2008. С. 287–295.
93. Резнік Ю. С. Принцип гуманізму та його реалізація в кримінальному праві України: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2016. 203 с.
94. Денисова Т. А. Основні тенденції діяльності держави у сфері застосування кримінальних покарань. Вісник Львівського Університету. Серія: «Юридична». 2010. № 50. С. 260–267.
95. Дудоров О. О., Хавронюк М. І. Кримінальне право: навч. посібник / за заг. ред. М. І. Хавронюка. Київ: Ваіте, 2014. 944 с.
96. В Україні за рік скоротилася кількість тяжких злочинів. Слово і діло: веб-сайт. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2020/02/18/novyna/suspilstvo/ukrayini-rik-skorotylasya-kilkist-tyazhkyx-zlochyniv> (дата звернення 11.11.2020).
97. Панов М. Удосконалення кримінального законодавства і принципи кримінального права як його фундаментальні засади. Юридичний вісник України. 2016. № 9–10 (1078–1079). С. 8–9.
98. Грек Б.М. Гуманізація кримінальної відповідальності як напрям кримінально-правової політики в Україні / Б.М.Грек, Т.Б.Грек //Адвокат №7 (142) /Наука і практика-2012 р. – С.45-48.

99. Яремко О. М. Контамінація раціонального та гуманістичного вимірів у генезі інституту покарання в контексті європейської правової традиції : автореф. дис ... канд. юрид. наук / О. М. Яремко . – Київ : Б. в., 2009 . – 20 с.
100. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень» від 22.11.2018. 2617-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2617-19#Text> (дата звернення 12.11.2020).
101. Кримінальний кодекс Азербайджанської Республіки, Кримінальний кодекс Республіки Казахстан / під. ред. В.Л. Менчинського. Переклад на українську мову Т.В. Руденко. – К.: ОВК, 2016. – 490 с.
102. Кримінальний кодекс Республіки Білорусь, Кримінальний кодекс Республіки Молдова / під. ред. В.Л. Менчинського. Переклад на українську мову Т.В. Руденко. – К.: ОВК, 2016. – 462 с.
103. Пенітенціарний Кодекс Естонії // URL: https://www.juristaitab.ee/sites/www.juristaitab.ee/files/elfinder/ruseadused/%D0%9F%D0%95%D0%9D%D0%98%D0%A2%D0%95%D0%9D%D0%A6%D0%98%D0%90%D0%A0%D0%9D%D0%AB%D0%99%20%D0%9A%D0%9E%D0%94%D0%95%D0%9A%D0%A1_01.05.2015.pdf
104. Engel and others v. the Netherlands, 08 June 1976, Series A no. 22. [Електронний ресурс]. – URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57479> (дата звернення 13.11.2020)
105. Gurepka v. Ukraine (no. 2), no. 38789/04, Judgment, Court [Fifth Section], 08 April 2010. [Електронний ресурс]. – URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-70094> (дата звернення 13.11.2020).
106. Бец О. Європейський досвід гуманізації кримінального судочинства // Вісник Центру суддівських студій. - № 2-3. – 2004. – С.15-26.
107. Обзор законодательства скандинавских и балтийских стран по службе пробации (уголовному надзору). Серия «Права человека». – СПб Составитель – СанктПетербургская общественная правозащитная организация «Гражданский контроль», 2005. – 220 с

108. Кримінальний кодекс Фінляндії. URL: <https://finlex.fi/en/laki/kaannokset/1889/en18890039.pdf> (дата звернення 13.11.2020).
109. Закон України «Про пробацію» від 05.02.2015. 160-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/160-19#Text> (режим звернення 14.11.2020).
110. Пробація в Україні. Вікіпедія : веб-сайт. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Пробація_в_Україні (режим звернення 14.11.2020).
111. Проекту Закону України "Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо розвитку системи пробації, збільшення альтернатив позбавлення волі та створення умов для зниження рецидивної злочинності". Depo.ua – веб-сайт. URL: <https://www.depo.ua/ukr/politics/u-minyusti-rozroblyayut-zakon-pro-alternativni-vidi-rokaran-202004021142771> (режим звернення 14.11.2020).
112. Українцям готують новий Кримінальний кодекс. Юрліга : веб-сайт. URL: https://jurliga.ligazakon.net/news/189619_ukraintsam-gotovyat-novyy-ugolovnyy-kodeks (режим звернення 14.11.2020).
113. Лихова С. Я. Верховенство права Європейського Союзу як одна із причин реформування кримінального законодавства України / С.Я. Лихова // Новітні кримінально-правові дослідження – 2016 : збірник наукових праць / відп. ред. д-р юрид. наук, проф. О. В. Козаченко. – Миколаїв : Іліон, 2016. – С.40-43

